

RUS HÂKİMİYETİNE KARŞI KÜÇÜK CÜZ KAZAKLARININ İLK TOPLUMSAL DİRENİŞİ: SIRIM DATOV İSYANI (1783–1797)

 Hadi AVA^a

Öz

Bu çalışma, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Kazak bozkırlarında gerçekleşen ve Rus tahakkümüne karşı yönelmiş ilk büyük direniş hareketlerinden biri olan Sırım Datov isyanını tarihsel, siyasal ve toplumsal boyutlarıyla ele almaktadır. Küçük Cüz Hanı Nurali'nin Rus yönetimiyle geliştirdiği bağımlı ilişki, hanlık kurumunun meşruiyetini zayıflatmış ve bu durum, geleneksel otorite yapısına bağlı “biy” (hakem/yargıç) ve “batır” (savaşçı) öncülüğünde kitlesel bir direnişin zeminini hazırlamıştır. Rus Çarlığı'nın Türkistan yönündeki yayılma siyaseti kapsamında artan ekonomik ve toplumsal baskılar, yerel halkın tepkisini derinleştirerek direnişi kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu süreçte Sırım Datov, hem halkın bağımsızlık taleplerini dile getirmiş hem de Rus egemenliğine karşı silahlı bir isyana önderlik etmiştir. Çalışma, Rus arşiv belgeleri, resmi yazışmalar ve döneme ait literatür üzerinden tarihsel analiz yöntemiyle yürütülmüştür. Hanlık yapısının çözülme süreci, Rusların askerî-idari reformları ve yerel halkın bu reformlara karşı geliştirdiği tepkiler, karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmıştır. Özellikle İgelstrom öncülüğünde uygulamaya konulan reformların, hanlık sisteminin tasfiye edilmesini ve yerine maaşlı yerel yöneticilerin atanmasını öngörmesi, isyanın seyrini ve Datov'un konumunu belirleyici ölçüde etkilemiştir. Datov'un önderliğindeki bu tarihi isyan, Kazak halkının bağımsızlık mücadelesinde tarihsel bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İsyanın bastırılmasına rağmen, Datov'un mirası, Kazak halkı için bir bağımsızlık mücadelesinin simgesi olarak yaşamaya devam etmiş ve sonraki nesillerin direniş ruhuna ilham kaynağı olmaya devam etmiştir. Bu makale, Sırım Datov'un yalnızca bir askerî lider değil, aynı zamanda toplumsal meşruiyet taşıyan bir siyasal figür olarak nasıl yükseldiğini ve Kazak geleneksel yapısının idarî ve askerî baskı karşısında nasıl yeniden örgütlendiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Literatürde genellikle yüzeysel biçimde ele alınan bu ilk toplumsal direniş, burada çok boyutlu bir çerçevede ele alınarak alana katkı sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Rus Çarlığı, Kazak, Küçük Cüz, Nurali Han, Sırım Datov.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye, hadiava@ksu.edu.tr

THE FIRST SOCIAL RESISTANCE OF THE MIDDLE ZHUZ KAZAKHS AGAINST RUSSIAN DOMINATION: THE REBELLION OF SYRYM DATOV (1783–1797)

Abstract

This study examines the historical, political, and social dimensions of the Sirim Datov uprising, one of the first significant resistance movements against Russian rule in the Kazakh steppes in the late 18th century. The dependent relationship developed by Middle Juz Khan Nurali with the Russian administration weakened the legitimacy of the khanate institution, paving the way for mass resistance led by 'biy' (arbitrator/judge) and 'batır' (warrior) figures tied to the traditional authority structure. Increasing economic and social pressures, within the framework of the Russian Tsardom's expansionist policy towards Turkistan, deepened the local population's reaction and made resistance inevitable. During this process, Sirim Datov both voiced the people's demands for independence and led an armed uprising against Russian rule. The study employed historical analysis methods, utilising Russian archival documents, official correspondence, and literature from the relevant period. The process of the dissolution of the khanate structure, the Russian military-administrative reforms, and the reactions of the local population to these reforms were examined from a comparative perspective. In particular, the reforms implemented under Igelstrom's leadership, which envisaged the liquidation of the khanate system and the appointment of salaried local administrators in its place, had a decisive impact on the course of the uprising and Datov's position. This historic uprising led by Datov marked a turning point in the Kazakh people's struggle for independence. Despite the suppression of the uprising, Datov's legacy continued to live on as a symbol of the Kazakh people's struggle for independence, inspiring the spirit of resistance in subsequent generations. This article attempts to reveal how Sirim Datov rose not only as a military leader but also as a political figure with social legitimacy, and how the traditional Kazakh structure was reorganised in the face of administrative and military pressure. This first social resistance, which is generally treated superficially in the literature, is examined here in a multidimensional framework to contribute to the field.

Keywords: Russian Tsardom, Kazakh, Middle Juz, Khan Nurali, Sirim Datov.

ПЕРВОЕ ОБЩЕСТВЕННОЕ СОПРОТИВЛЕНИЕ МЛАДШЕГО ЖУЗА РУССКОМУ ГОСПОДСТВУ: ВОССТАНИЕ СЫРЫМА ДАТОВА (1783–1797)

Аннотация

Данная работа посвящена историческим, политическим и социальным аспектам восстания Сырыма Датова, одного из первых крупных движений сопротивления российскому господству, произошедшего в последней четверти XVIII века в казахских степях. Зависимые отношения, которые Младший жуз, хан Нуралы установил с российской администрацией, ослабили легитимность ханства, что подготовило почву для массового сопротивления под руководством биев и батыров-представителей традиционной структуры власти. Усиление экономического и социального давления в рамках политики экспансии Российского царства в казахские степи и Приуралье углубило реакцию местного населения и сделало сопротивление неизбежным. В ходе этого процесса Сирым Датов не только выражал требования народа о сохранении автономии, но и возглавил вооруженное восстание против российского господства. Работа была проведена с использованием метода исторического анализа на основе

российских архивных документов, официальной переписки и литературы того периода. Процесс распада ханства, военно-административные реформы русских и реакция местного населения на эти реформы были рассмотрены в сравнительной перспективе. В частности, реформы, проводимые под руководством Игельстрома, которые предусматривали ликвидацию ханства и назначение на его место местных чиновников, получающих жалованье, оказали решающее влияние на ход восстания и положение Датова. Это восстание под руководством Датова стало историческим поворотным моментом в борьбе казахского народа за независимость. Несмотря на подавление восстания, наследие Датова продолжало жить как символ борьбы казахского народа за независимость и оставалось источником вдохновения для духа сопротивления последующих поколений. В работе анализируется попытка показать, как Сирим Датов стал не только военным лидером, но и политической фигурой, обладающей общественной легитимностью, и как казахская традиционная структура была реорганизована в условиях административного и военного давления. Это одно из первых общественных сопротивлений, которое в литературе обычно рассматривается поверхностно, здесь рассматривается в многомерном контексте с целью внести вклад в данную область.

Ключевые слова: Русское Царство, Казаки, Младший жуз, Нурали Хан, Сирим Датов.

Giriş

Kazaklar, XV. yüzyılın ikinci yarısında Kerey ve Canibek Han önderliğinde, Özbek Hanı Ebulhayr'ın otoritesine başkaldırarak Deşt-i Kıpçak sahasından ayrılmış; Mogolistan'ın batısında yer alan Çu ve Talas vadilerine göç ederek tarih sahnesine çıkmıştır.¹ Birlikte hareket eden bu gruplar, zamanla çevredeki diğer Türk ve Moğol boylarını da etraflarına toplayarak bağımsız bir Kazak kimliğinin ve hanlığının oluşumunu sağlamışlardır.² XV. yüzyıl sonlarında Kazak Hanlığı'nın kurulması, bölgenin siyasi ve sosyo-kültürel yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Fakat bu dönüşüm sadece Kazakların değil, tüm Türkistan topluluklarının tarihsel sürecini etkilemiştir.³ Hanlığın kurulmasıyla birlikte Kazaklar, demografik ve askerî açıdan güç kazanarak hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir.⁴ Zira Kazak halkı, yalnızca günümüz Kazakistan'ında değil, Türkistan başta olmak üzere geniş bir coğrafyada varlık göstermiştir.⁵ Bu tarihi ve geniş coğrafyada Kazaklar, XVI. yüzyılda üç ana toplumsal-siyasi birlik olan Cüz/Orda (Büyük, Orta ve Küçük) sistemine göre bölünmüştür. Rumyantsev'in de belirttiği gibi toplumsal yaşam büyük ölçüde bu yapıya dayanmıştır.⁶

¹ P. P. Rumyantsev, "Sotsialnoe Stroenie Kirgizskago Haroda v Proşlom i Nastoyaşem," v *Vaprosi Kolonizatsii*, red. G. F. Çirkina & N. A. Gabrilova (S. Peterburgs: S. Peterburgski Knijnyy Magazin, 1909), 86.

² Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi Geride Biraktıklarımızın Hikâyesi*, çev. Osman Karatay (İstanbul: Selenge Yayınları 2019), 246–256; Marat Aldangoroviç Sarsembayev, *Kazahskoe Hanstvo Kak Suverennoe Gosudarstvo Srednevekovoy Yepohi* (Astana: Institut Zakonodatelstva Respubliki Kazahstan, 2015), 7–18.

³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 246–256; Çokan C. Valihanov, *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*, sost. Bulat Eşmuhambetoviç Kumekov i dr. (Alma-Ata: Glavnaya Redaktsiya Kazakskoy Sovetskoy Entsiklopedii, 1985), 198.

⁴ Sancar J. Asfendiyarov, *İstoriya Kazahstana* (Almatı: Sanat, 1998), 31; Martha Brill Olcott, *The Kazakhs* (California: Hoover Institution Stanford University Press, 1995), 3–5.

⁵ Nurbulat Edigeveviç Masanov, i dr., *İstoriya Kazahstana Narodı i Kulturu* (Almatı: Dayk Press, 2000), 60–63; Zardihan Kinayatulu, *Kazak Memleketi Jane Coşı Han* (Astana: Elorda, 2004), 273–296.

⁶ Rumyantsev, "Sotsialnoe Stroenie Kirgizskago Haroda v Proşlom i Nastoyaşem," 86.

Bu bölünme, nüfus artışı, yayılım alanlarının genişlemesi ve buna bağlı olarak merkezi otoritenin zayıflaması gibi etkenler neticesinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu yapı geleneksel boy düzenine dayalı bir örgütlenme modelini yansıtmıştır. Bu yapı, urugların boylara, boyların ise cüzlere dönüşmesiyle şekillenen siyasi ve sosyal birlik anlayışının yanı sıra, devlet yönetim tarzı ile bozkır demokrasisinin de özgün bir modelini temsil etmektedir.⁷

Büyük Cüz Güney Kazakistan ve Yedisu bölgesinde; Orta Cüz, Sırderya Nehri'nden başlayarak Orta Kazakistan, Kuzey ve Kuzeydoğu bölgelerinde; Küçük Cüz ise Batı Kazakistan'dan Sırderya ve Hazar kıyılarına kadar uzanmıştır.⁸ XVIII. yüzyıla gelindiğinde Kazaklar, İrtiş'tan Hazar kıyılarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşamakla birlikte, merkezi bir otorite altında birleşmemiştir. Her Cüz, Cengiz Han soyundan gelen hanlar tarafından yönetilmiş; bu durum, siyasi birlik açısından bir bölünme meydana getirmiştir.⁹ Kazakların iç yapısındaki bu siyasî bölünme, hanlar arasındaki "ulu han" olma mücadelesiyle derinleşmiş; bu durum, özellikle Kalmuk ve Çungar saldırıları gibi dış tehditlerle karşı karşıya kalındığında daha da belirgin hâle gelmiştir. Bu karmaşık siyasi ve askerî koşullar, Kazak hanlarını zamanla dış destek arayışına yönlendirmiştir. Bu bağlamda, hanlık sisteminin en batısında yer alan Küçük Cüz, coğrafi konumu dolayısıyla Rus etkisine ilk maruz kalan bölge olması bakımından özel bir öneme sahiptir.¹⁰ Zira Rus Çarlığı'nın Kazak bozkırlarına yönelik yayılma politikaları aslında I. Petro döneminde sistematik bir karakter kazanmıştır. Zira Petro, Kazak topraklarını "Asya şehirlerinin kapısı ve anahtarı" olarak tanımlamıştır.¹¹ Bu anlayış, Türkistan'ın Rus dış politikasındaki stratejik konumunu belirleyen temel çerçeveyi oluşturmuştur. Bu doğrultuda geliştirilen politikalar, hanlık otoritesini zayıflatarak bölgeyi doğrudan merkeze bağlama stratejisine dayanmıştır.¹²

Tarihsel süreç içerisinde I. Petro ile başlayan ve Çariçe Anna İvanovna döneminde sürdürülen sistematik politikalar sonucunda, bölge kademeli olarak Rus Çarlığı'nın nüfuzuna girmiştir.¹³ Küçük Cüz Hanı Ebulhayr, ilk olarak 1717 ve 1726 yıllarında Rusya'nın himayesine girme talebinde bulunmuştur. Ancak her iki girişimi de Rus idaresi tarafından reddedilmiştir. Buna karşın, 1730 yılında yaptığı üçüncü başvuru, özellikle Ebulhayr ile Rus elçisi Tévkelev arasındaki diplomatik temaslar sonucunda, 10 Ekim 1731

⁷ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi* (Ankara: TTK, 2014), 92; Dâna Moidabayeva, "Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme," *Bilig* 21 (2002): 35.

⁸ Osman Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasî İlişkiler* (Ankara: TTK, 2013), 17-22.

⁹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)* (Ankara: TTK, 2014), 38.

¹⁰ Olcott, *The Kazakhs*, 9-10; Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri*, 85-89; Aysel Erdoğan, "Kazak Türklerinde İdari Yapı," *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (2019): 596-597.

¹¹ *Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII vekah (Sbornik Dokumentov i Materialov)*, sost. Fthu Bayan Nurlı Gayanoviç Kireev & Georgiy İvanoviç Semenyuk (Alma-Ata; İzdatelstvo Akademiya Nauk Kazahskoy SSR, 1961), IV-V.

¹² Roman Yulianoviç Poçekayev, *Rossiyskiy Faktor Pravovogo Razvitiya Sredney Azii: 1717-1917 Yuridicheskie Aspekti Frontirnoy Modernizatsii* (Moskva: İzdatelski Dom Vıssey Şkoly Ekonomiki, 2020), 36; Mihail Afrikanoviç Terentev, *Rossiya i Angliya v Sredney Azii* (Sanktpeterburg: Tipografiya P. P. Merkuleva 1875), 7; Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1979-1980): 279-280.

¹³ Orhan Doğan, "Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2004), 155-180; Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, çev. Ayhan Çelikbay (Ankara: TTK, 2007), 58.

tarihinde Çarıçe Anna İvanovna tarafından kabul edilmiştir.¹⁴ Ebulhayr'ın Rus himayesini kabul etmesi, Rusya'nın Kazak bozkırlarında nüfuz kurma sürecinde önemli bir eşiktir. Çünkü bu gelişme, bölgedeki Rus etkisinin kurumsallaşmasına zemin hazırlamış ve uzun vadede Kazak-Rus ilişkilerinin yönünü belirlemiştir.¹⁵ Bu himaye süreci, zamanla Rus Çarlığı'nın askeri ve idari yapısının bozkıra yayılmasına, Kazak yöneticilerinin bağımsızlık alanlarının daralmasına ve hanlık yapısının işlevsizleşmesine neden olmuştur. Bu süreçte Kazak bozkırları, Rus yönetimi tarafından yalnızca bir güvenlik tamponu değil, aynı zamanda ekonomik ve stratejik yayılmanın merkezî alanı olarak görülmüştür.¹⁶

15 Ağustos 1748'de Küçük Cüz Hanı Ebulhayr'ın, Orta Cüz Sultanı Barak ile giriştiği mücadelede hayatını kaybetmesi, bölgede bir otorite boşluğu yaratmış ve Rus idaresinin han tayin süreçlerine doğrudan müdahil olmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷ Rus yetkililerin desteğiyle Nurali, 5 Ekim 1748'de Küçük ve Orta Cüz'e bağlı bazı Kazak boylarının reislerince han ilan edilmiştir.¹⁸ Bu durum hanlık makamının geleneksel meşruiyet kaynaklarının zayıfladığını ve dış müdahale ile yeniden şekillendiğini göstermektedir.¹⁹ Nurali Han ve etrafındaki yöneticiler, iç politikada bağımsız hareket edemez hâle gelmiş dolayısıyla hanlık kurumu, bağımsız bir siyasi otorite olmaktan çıkarak, Rus Çarlığı'nın bölgesel çıkarlarına hizmet eden araçsal bir yapıya dönüşmüştür.²⁰

XVIII. yüzyılda Rus Çarlığı'nın Kazak bozkırlarında etkisini giderek artırması, hanlık yönetiminin geleneksel yapısını koruma çabalarına rağmen, toplumsal ve siyasal dengelerde ciddi sarsıntılara yol açmıştır. Bu süreçte, özellikle Küçük, Orta ve Büyük Cüz'e mensup bazı Kazak toplulukları, 1773–1775 yılları arasında gerçekleşen Emelyan Pugaçev Ayaklanmasına²¹ kitlesel düzeyde katılmıştır.²² Ayaklanmanın lideri Pugaçev, kendisini III. Petro olarak tanıtarak Kazak hanlarından Nurali Han'ı isyana destek vermeye çağırmıştır. Ancak, General Reynsdorn'un uyarıları üzerine Nurali Han bu çağrıyı reddetmiş ve Rus yönetiminin yanında kalmayı tercih etmiştir.²³ Nurali Han'ın bu tutumu, hanlığın statüsünü koruma ve Ruslarla ilişkilerini sürdürme yönündeki pragmatik bir siyasi yaklaşımı yansıttığını ifade etmek mümkündür. Ancak bu politika, hanlık içindeki

¹⁴ AVPRİ, F. Kirgiz-kaysatskie dela, 1762–1775 god, D. 2, L. 2; *Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII vekah*, 35–37.

¹⁵ Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri*, 89–100.

¹⁶ Akdest Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 2014), 301–302.

¹⁷ A. Ryazanov, "Batır Sırım Datov," *Sovetskaya Kirgiziya Ejemesyacny Sovetsko-Ekonomičeskiy Jurnal* 10/13 (1924): 94; Orhan Doğan & Aysel Erdoğan, *Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2017), 184.

¹⁸ *Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII vekah*, 425–432; İrina V. Yerofeyeva, *Han Abulhair: Polkovodets, Pravitel, Politik* (Almatı: Dayk-Press, 2007), 395–398.

¹⁹ AVPRİ, F. 122, 1749 god, D. 5, L. 1–4; *İstoriya Kazahstana v russkih istočnikah v XVI-XX vekov Jurnalı i slujebnie zapiski diplomata A. I. Tevkeleva po istorii i etnografii Kazahstana (1731-1759 gg.)*, red. İmangali Nurgalievıç Tasmagambetov, sost. İrina Viktorovna Yerofeyeva (Almatı: Dayk-Press, 2005), 300.

²⁰ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 94; M. Vyatkin, "Jurnal Orenburgskogo Muftiya," *İstoričeskiy Arhiv II*, red. B. D. Grekov (Moskva- Leningrad: İstoričeskiy Arhiv İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1939), 117–118; Orhan Doğan, *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)* (Ankara: TTK, 2021), 189; Füsün Kara & Yavuz Haykır, "Rus Kolonizasyonuna Karşı Kazak Mukavemeti," *Turkish Studies* 9/4 (2014): 619–629.

²¹ Detaylı bilgi için bk. Alan Bodger, "The Kazakhs and The Pugachev Uprising in Russia 1773–1775," *Papers on Inner Asia No. 11*, ed. Yuri Bregel (Indiana-Bloomington: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 1988), 1–42.

²² M. Vyatkin, *Öçerki po istorii Kazahskoy SSR (s drevneyşih vremen po 1870)* (Moskva: Ogiz Gospolitizdat, 1941), 185; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Rusya Tarihi* (Ankara: Kanaat Kitabevi, 1939), 320–321.

²³ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 94–95; A. Ryazanov, "Pugaçevskoe Vosstanie i Han Maloy Ordı Nurali," *Sovetskaya Kirgiziya Ejemesyacny Sovetsko-Ekonomičeskiy Jurnal* 8-9/11-12 (1924): 153.

biy, batır ve reis gibi yerel ileri gelenler arasında rahatsızlık ve hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Hanın Rus yanlısı tavrı, geleneksel Kazak liderlik anlayışıyla çeliştiği ölçüde hanlığın iç bütünlüğünü de zayıflatmıştır.²⁴

Bu muhalefetin direniş hareketinin öncülüğünü, Pugaçev ayaklanmasında yer almış olan, Küçük Cüz'ün Baybakti boyuna mensup Batır Sırım Datov üstlenmiştir. Sırım'ın önderliğinde 1783'te başlayan ve 1797 yılına kadar süren isyan, Rus idaresine ve hanlık otoritesine karşı çift yönlü ilk büyük başkaldırı niteliği taşımaktadır.²⁵ İsyanın temel nedenleri arasında Rus Çarlığı'nın idari ve askeri uygulamaları, hanlık yapısının otorite kaybı, feodal elitler arasındaki çatışmalar, toprak sorunları ve Rus yöneticilerin baskıcı politikaları etkili olmuştur. Sırım Datov'un direnişi, sadece bir isyan değil, aynı zamanda Kazak özerkliğini ve geleneksel yaşam biçimini koruma çabasıydı. 14 yıl süren bu mücadele, Kazak-Rus ilişkileri ve bölgedeki sömürgecilik açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.²⁶

Mevcut tarih yazımında, genellikle yüzeysel biçimde ele alınan Sırım Datov İsyanı, tek boyutlu olarak ele alınmış ve çoğu kez sadece bir etnik veya sosyo-ekonomik kalkışma olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma ise, isyanı hem Kazak geleneksel siyasal yapısının dönüşümü bağlamında hem de Rus siyasi ve idari tahakkümüne karşı gelişen çok katmanlı bir halk hareketi olarak yeniden değerlendirmekte ve bu yönüyle tarih yazımına özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1) Nurali Han ve Hanlık Otoritesinin Zayıflaması

XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Kazakların geleneksel hanlık sistemi Rus Çarlığı'nın baskısı altında kalmıştır. Zira Nurali Han, hanlığı süresince Rus yönetimi ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve özellikle Orenburg Valiliği ile sıkı bir diplomatik iletişim içerisinde olmuştur.²⁷ Rus yetkililerinin bölgedeki hâkimiyetini tahkim etmeye çalıştığı bu süreçte Nurali'nin işlevi, Kazak toplumu ile Rus otoriteleri arasında aracılık eden bir figüre indirgenmiştir.²⁸ Bu iş birliği Han'ın halk nezdindeki meşruiyetini ciddi ölçüde sarsmıştır. Kazak toplumu nezdinde han, sadece siyasi bir lider değil, aynı zamanda toplumsal dengeyi koruyan, halkın çıkarlarını savunan bir temsilci olarak kabul edilirdi. Ancak Nurali, bu temsil işlevinden uzaklaşarak Rus idarecisi Neplüev'in taleplerine boyun eğen, halkın taleplerine ise kayıtsız kalan bir yönetim sergilemiştir.²⁹ Rus yönetimi, bozkırda yeni Rus kaleler inşa ederek ve göç yollarını sınırlandırarak Kazak göçebe yaşam biçimini sekteye uğrattırırken, Nurali bu uygulamalara karşı Neplüev'e yazdığı bir mektupta açıkça rahatsızlığını dile getirmiş olsa da sert bir tavır koyamamış, aksine kimi zaman bu girişimleri desteklemiştir. Zira Rus Çarlığı, bölgede kurduğu kaleler, artırdığı askeri garnizonlar ve uyguladığı idari denetim mekanizmaları sayesinde askeri varlığını

²⁴ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 95.

²⁵ Fatih Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010), 70-71; Jambıl O. Artıkbayev, *İstoriya Kazahstana* (Almatı: Kazak Üniversitesi, 2006), 217; Danielle Ross, *Tatar İmparatorluğu Kazan Tatarları ve Çarlık Rusyası'nın Oluşumu*, çev. Kadri Mustafa Orağlı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 84.

²⁶ B. S. Suleymenov & V. Y. Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii v XVIII- načale XX veka* (Alma- Ata: Izdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, 1981), 114-115.

²⁷ AVPRİ, F. 122, 1750 god, D. 3, L. 10-14; *Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII vekah*, 497-498.

²⁸ Vyatkin, "Jurnal Orenburgskogo Muftiya," 117-118.

²⁹ AVPRİ, F. 122, 1754 god, D. 4, L. 23-24.

daha fazla hissettirmiş; bu durum, Kazakların geleneksel göçebe yaşam tarzı üzerinde baskı oluşturmuş ve onların hareket serbestisini ciddi şekilde kısıtlamıştır. Geleneksel otlakların Rus ve diğer yerleşimcilere tahsis edilmesine karşı Nurali'nin etkisiz kalması, halk arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır.³⁰ Nurali Han'ın Rus yönetiminin vergilendirme ve nüfus kontrolü politikalarına gösterdiği kayıtsızlık ise, onun yönetiminin yalnızca dışa bağımlı değil, aynı zamanda halktan kopuk bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu süreçte birçok Kazak kabilesi, hanlık otoritesinden uzaklaşarak bağımsız hareket etme eğilimine girmiştir. Nurali'nin bu dağınıklığı toparlamak yerine, Rus desteğiyle kendi gücünü merkezileştirme yönündeki çabaları ise halkla arasındaki mesafeyi daha da artırmıştır.³¹

Nurali'nin otoritesinin azalması ve Rus Çarlığı'nın Kazak topraklarında idari olarak nüfuzunu arttırması sosyo-ekonomik ve politik krize neden olmuştur. Ayrıca Ural Kozaklarının Kazak köylerine saldırıları artmıştı. Bu koşullar altında, ünlü biy ve batırlar, Küçük Cüz'de etkin olmaya başlamışlardır.³² 14 Ocak 1782 tarihinde Çarın kararnamesi ile keşif gezisi Kazak bozkırlarında devlet politikasını yürüten askeri ve idari bir organ olmuştur. Bu organ sınırda yaşayanlar ile Kazaklar arasındaki toprak anlaşmazlıklarını çözme, Rus uyruklu esirleri kurtarma, Kazaklarla ilgili ceza davalarını görme, Kazakların eğitimi ve camilerin inşası ile uğraşmıştır. Keşif gezisinin ilk yöneticisi, önceden Ufa ve Sibirya Valisi olan Korgeneral Akim (Yakim) İvanoviç Apuhtin'dir.³³

Kazak bozkırlarında uygulanan idari ve siyasi reformlar yeni bir idari elitinin gelişmesine zemin hazırlamış, Rus hâkimiyetini görünür hale getirmiştir. En verimli otlaklar zorla Kazak göçebelerden alınmış ve Rus tahkimat kaleleri ve köyler inşa edilmiştir. Yeni gelen Rus idarecileri tarafından alınan vergiler ve haraçlar sosyal huzursuzluğu artmıştır. Reformların ve uygulamaların Kazak geleneksel toplum yapısında meydana getirdiği değişim, Rus resmi makamlarına ve onlara destek veren Han ve taraftarlarına karşı hoşnutsuzluğa neden olmuştur.³⁴

Rus ilerleyişine karşı duran Sırım Datov, Kazak göçebe toplumu içinde iyi bilinen bir kabileden (Baybakti boyundan) gelmekte ve genç yaşlardan itibaren siyasi zekâsı, hitabeti ve askeri yetenekleriyle tanınmaktaydı. Sırım, XVIII. yüzyılın 70-90'lı yıllarında Küçük Cüz içinde çok etkili bir batır ve zengin bir şahsiyet olarak nam salmıştır. Zira bazı Rus kaynaklara göre XIX. yüzyıl başında Sırım, "zenginliği ve ona bağlı insan sayısı ile hanı bile aşmıştır." Sırım'ın hayatının son 20 yılında yaklaşık 2.000 çadır Kazak onun kontrolü altındaydı.³⁵ Datov, 1770'li yıllarda Rus Çarlığı'nın Orenburg idaresi ile çeşitli diplomatik temaslarda bulunmuş, Kazakların uğradığı haksızlıkları dile getirmiş, fakat bu

³⁰ Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri*, 235.

³¹ Vyatkin, "Jurnal Orenburgskogo Muftiya," 117–118.

³² M. P. Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane v Kontse 18 v.* (Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1947), 196; *İstoriya Kazahskoy SSR (s drevneyşih vremen do naših dney) v Pyati Tomah*, red. Akai Nusupbekovic Nusupbekov (Alma-Ata: İzdatelstvo "Nauka" KazSSR, 1977), 281.

³³ GAOO, F. 5, Op. 1, D. 12, L. 1.

³⁴ Michael Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı-Bir Sömürge İmparatorluğunun Oluşumu (1500-1800)*, çev. M. Akif Koç (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 257–258.

³⁵ *İstoriya Kazahstana v Russkih İstoçnikah XVI–XX vekov Pervie İstoriko-etnografiçeskie Opisaniya Kazahskih Zemel Pervaya Polovina XIX veka*, sost. İrina Viktorovna Yerofeyeva & Bolat Tajibayulı Janaev (Almatı: Dayk-Press, 2007), 468.

girişimlerinden somut bir sonuç alamamıştır. Bu dönemde, göç yollarının kapatılması, hayvan sürülerine el konulması, geleneksel otlakların Rus ve kalabalık Tatar yerleşimciler tarafından işgal edilmesi gibi uygulamalar, halkın geçim kaynaklarını doğrudan tehdit etmekteydi. Aynı zamanda, Nurali Han'ın bu sorunlar karşısında etkisiz kalması veya Ruslar lehine tavır alması, halk içinde ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu ortam, Sırım Datov'un liderliğini meşrulaştıran siyasal zemini oluşturdu.

2) Sırım Datov İsyanı'nın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Göçler için uygun yerlerin daralması, Han Nurali'nin tepki gören vergi politikası, en yakın çevresinin zenginleşmesi ve asayişin bozulup gaspların artması, Küçük Cüz'ün Kazakları arasında büyük bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Kazak ileri gelenleri ile Nurali Han arasındaki ilişkiler zamanla daha da gerilmiş ve bu durum eleştirilerin boyutlarını artırmıştır. Nurali Han, Rus yönetimiyle olan yakın ilişkileri nedeniyle, bazı Kazak önderleri tarafından Rusların çıkarlarına hizmet eden bir figür, hatta onların "kuklası" olmakla suçlanmıştır. Ayrıca, Rus yönetiminin getirdiği kural ve kısıtlamalardan yalnızca kendisinin yararlandığı yönündeki iddialar, Han'a yönelik meşruiyet krizini derinleştirmiştir.³⁶ Kazak ileri gelenleri, yaşanan sorunlara çözüm arayışıyla Çariçe II. Katerina'ya hitaben bir dilekçe kaleme almış ve Nurali Han'a, Yayık Kozaklarıyla iş birliği yaparak kendi halkına karşı komplo kurduğu yönünde suçlamalar yöneltmişlerdir. Söz konusu dilekçede Han'ın, Yayık Nehri'ni gizlice geçen Kazaklar hakkında Yayık Kozaklarını bilgilendirdiği, bu kişilerin Kozaklar tarafından yakalandıktan sonra akrabalarından fidye talep edildiği ve toplanan fidyenin Han ile Kozaklar arasında paylaşıldığı iddia edilmiştir.³⁷

1782-1783 yılları kışında başlayan kıtlık nedeniyle hayvanların telef olması ve 1783 yılında Ural Kozaklarının yaklaşık 4.000 atı çalması sosyal tepkilerin artmasına neden olmuştur.³⁸ 1783 yılında patlak veren Sırım Datov isyanı, Kazak bozkırlarında Rus Çarlığı'nın artan baskılarına karşı gelişen ilk büyük çaplı halk direnişlerinden biri olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Küçük Cüz'ün önde gelen batırlarından biri olan Sırım Datov, başlangıçta yerel düzeydeki idari keyfiliklere, toprak gaspına ve geleneksel toplumsal yapının bozulmasına karşı küçük ölçekli direnişler organize etmiş; bu direnişler zamanla daha geniş kitleleri etkileyen bir isyan hareketine dönüşmüştür. Sırım Datov, bölgedeki halkın artan memnuniyetsizliğini örgütleyerek 1783-1797 yılları arasında süren ve doğrudan Rus egemenliğine karşı yönelmiş olan ilk sistematik isyanın lideri konumuna yükselmiştir.³⁹ Sırım Datov, 1783'te Volga Nehri çevresinde başlayan ayaklanmaları organize etmiş ve kısa sürede Küçük Cüz'ün geniş kesimlerinden destek alarak hareketini toplumsal bir isyana dönüştürmüştür.⁴⁰ Zira bu ayaklanma Kazak Türklerinin başlattıkları ilk bağımsızlık hareketidir. İsyanı, Baybaktı boyundan Orazbay, Tabın

³⁶ Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, 257-258.

³⁷ *İstoriya Kazahskoy SSR*, red. M. O. Auezov i dr. (Alma-Ata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, 1957), 282-283.

³⁸ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828 gg.)*, red. Vladimir İvanoviç Lebedev (Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1940), 66.

³⁹ Hadi Ava, "Orenburg Genel Valiliği İdaresinde Kazak Ordaları (1744-1881)," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2022), 123.

⁴⁰ Suleymenov & Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii*, 113-114.

boyundan Tilenşi, Şekti boyundan Şur Ali ve Jantöre Sultan gibi dönemin saygın önderlerinin yanı sıra, Küçük Cüz Hanı Nurali'nin kardeşi Ayçuvak da destek vermiştir.⁴¹ Sırım liderliğinde yerel halk Rus yerleşimcilerine ve askeri garnizonlara karşı silahlı saldırılara başlamıştır. İlk başlarda bu halk isyanı, Rus yönetiminin bölgedeki denetimini sarsacak ölçüde bir tehdit oluşturmamış olsa da hızla büyümeye başlamış, çevre kabilelerin ve yerel toplulukların desteğini kazanmıştır. Kazak isyancılar, ilkbahar ve yaz aylarında askeri tahkimat hattına yönelik ciddi saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. İsyân kısa sürede Ural Irmağı çevresindeki geniş Kazak kitlelerinin desteğini aldı. Bu saldırılar kimi zaman başarıyla sonuçlanmış, kimi zaman ise başarısız olmuştur. İsyân yalnızca Rus sömürge düzenine değil, aynı zamanda Nurali Han'ın otoritesine karşı da yönelmiştir.⁴² Nurali'nin halktan kopuk ve Rus Çarlığı'na bağımlı yönetimi, bu isyanın ortaya çıkışında belirleyici bir faktör olmuş; Sırım Datov gibi figürlerin halk nezdinde hızla meşruiyet kazanmasına zemin hazırlamıştır. Nurali'nin Ruslarla olan ilişkisi, sonuç itibarıyla yalnızca bir bireyin siyasi tercihi değil, aynı zamanda hanlık kurumunun dış müdahale karşısında yaşadığı çözümlenin sembolüdür.

1783 yılında Orenburg'da, taraflar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere bir Sınır Mahkemesi kurulması gündeme gelmiştir. Cüz yönetiminde savcılık denetimini de içerecek şekilde yapılandırılması planlanan bu kurum, Rus yönetiminin bozkırdaki idari sistemi genel merkez yapısına entegre etme çabasının bir parçasıydı.⁴³ Orenburg Genel Valisi Baron Osip Andreyeviç İgelstrom'e göre, aksakalların gönderdiği temsilciler bu girişimi desteklemiş, hanın halk üzerindeki doğrudan otoritesinden ayrıştırılmasını savunmuşlardır.⁴⁴ Rus Çarlığı için Sınır Mahkemesi merkezi otoriteyi pekiştirme aracı iken, Sırım Batır ve ona destek veren aksakallar açısından han ve sultanların gücünü sınırlayarak yerel elitlerin etkisini artırma yönünde bir imkân sunmuştur.⁴⁵

Ünlü batır ve beylerin önderliğinde birlikler oluşturularak Kazak devriyeleri ve müfrezelerine yapılan münferit saldırılar 1784 baharında ve yazı aylarında organize bir karaktere bürünmüştür. İsyancıların operasyonlarının ana yönü Alt Ural hattı ve Or Kalesi çevresiydi.⁴⁶ 1784 yılı sonbaharında, Sırım komutasındaki birliğin sayısı yaklaşık 1.000 kişiyi bulmuştu. 1784 yılında, Orenburg vilayetini yöneten ve Sibirya ve Samara valisi olarak atanan İgelstrom bu bölgedeki tüm askeri ve idari işleri denetim altına alıyordu. İgelstrom, aksüyek (soylu) ve karasüyek (halk) Kazakları arasında bir ayrılık yaratmayı amaçlamış, bu çerçevede Sırım Datov'u hanlık otoritesine karşı bir karşıt güç olarak kullanmayı hedeflemiştir.⁴⁷ Ünlü tarihçi Ryazanov'a göre, Sırım Datov'un İgelstrom tarafından desteklenmesinin temel nedeni, İgelstrom'un hanlık yönetimini zayıflatarak onun yerine halk meclisine dayalı bir yönetim modeli kurma amacıdır.⁴⁸ Han Nurali'dan gelen yardım taleplerine karşılık olarak İgelstrom, Han'ı zayıflıkla ve etkisizlikle suçlamış

⁴¹ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 197.

⁴² Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı*, 70–74.

⁴³ Aleksandr İ. Dobrosmislov, *Turgayskaya Oblast İstoriçeskiy Oçerk* (Orenburg: Tipografiya F. B. Saçkova, 1900), 181.

⁴⁴ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 54.

⁴⁵ Suleymenov & Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii*, 116.

⁴⁶ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 66.

⁴⁷ Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı*, 71.

⁴⁸ A. F. Ryazanov "Sultan Karatay Nuraliyev (iz istorii narodnih volneniy)," *Sovetskiy Kazahstan* 7-8 (1925): 87.

ve hatta ona verilen aylık maaş ödemelerini kesme tehdidinde bulunmuştur.⁴⁹

Sırım Datov ile Nurali Han taraftarları arasındaki ilk büyük çaplı çatışma Haziran 1784'te yaşanmıştır. O dönemde Sırım Datov isyancıların ana kuvvetleri Yukarı Yayık bölgesinde ve Orsk kalesinin civarında konuşlanmıştı. Barak, Tilensi, Orazbay gibi boy başkanları ile Sultan Jantöre'nin komutasındaki birlikler ise İlek havzasında toplanmaktaydı. Bu süreçte Sırım Datov'un, isyanın genel lideri olarak tanınmasıyla birlikte, Küçük Cüz'deki birçok boy ayaklanmanın ana güçlerine destek vermeye hazır hale gelmiştir. Kasım 1784'e gelindiğinde, Sırım Datov'un liderliği altında 1000 üzerinde asker isyana katılmış durumdaydı. İsyancı kuvvetlerin Sagız Nehri civarında bir saldırı hazırlığı yaptığı sırada, Nurali Han kendi tebaasıyla birlikte Ural Kazak hattına doğru çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁰ Çünkü 1785'te, isyancıların ana güçlerinin yoğunlaştığı Sagız Nehri bölgesinde, Sırım'ın yönetimi altında 2.700 ve ortağı Telenşi'nin 1.500 kişilik askeri birliği ile Küçük Cüz'ün bazı soyluları destek vermekteydi. Ayaklanmanın büyümesi Rus yönetimini endişelendirmiş ve bu gelişmeye karşılık olarak Ruslar, Kazaklar üzerinde daha yoğun bir askeri baskı kurmaya başlamıştır.⁵¹

İsyanın temel motivasyon kaynakları, salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel idi. Rusların göçebe düzene uygun olmayan merkezîyetçi idaresi, geleneksel Kazak otorite yapılarıyla çatışmış; yerel liderlerin etkisizleştirilmesi, halkın hem siyasi temsil hem de kültürel kimlik bağlamında kendini dışlanmış hissetmesine neden olmuştur. Sırım Datov, bu dışlanmayı tersine çeviren bir figür olarak halkın temsilcisi konumuna gelmiş hem hanlık otoritesine hem de Rus idaresine karşı açıkça muhalefet etmiştir. Bu bağlamda onun isyanı hem içerideki yerel yönetime hem de dışarıdaki emperyal otoriteye karşı olmak üzere çift yönlü bir siyasal başkaldırı niteliği taşır. Halk hareketinin kitlesel boyutları giderek büyüdükçe, bu durum Petersburg'u ciddi şekilde endişelendirmiştir. Bu amaçla Orenburg'dan bölgeye daha fazla asker gönderme kararı alınmıştır. Bu doğrultuda, Ocak 1785'te Askerî Konseyin aldığı karar üzerine, şubat ayında isyanı bastırmak amacıyla General Smirnov komutasındaki 237 Orenburg Kazak'ı ile 2.432 kişilik Başkırt-Rus birliği bölgeye sevk edilmiştir. 17 Şubat 1785 tarihinde Smirnov'un emrindeki bu birlik, İlek Nehri'nin yukarı bozkırlarına doğru harekete geçmiş; ancak sert kış koşulları ve atlarının kaybolması üzerine bu birliğin bozkırın iç kesimlerine ilerlemesini engellemiştir. Ancak bu sefer sırasında birçok Kazak obası yağmalanmış ve çoğu kadınlardan oluşan çok sayıda kişi esir alınmıştır. Bu durum, Küçük Cüz'e bağlı boylardan Baybaktı, Kitin, Çekti, Tabın ve Çerti gibi topluluklar arasında ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmış ve isyana katılımın artmasına neden olmuştur. Nitekim bu dönemde Batır Sırım'ın emrinde yaklaşık 2.700, Barak Batır'ın emrinde 2.000 ve Tilenşi Batır'ın komutasında ise 1.500 savaşçı bulunmaktaydı.⁵² Buna büyük bir tepki olarak Kazak isyancılar büyük bir direniş göstererek Antonov ve diğer karakollara saldırmışlar, fakat bu saldırıda başarısız olmuşlardı.⁵³ Aslında Rus askeri operasyonlar, yerel halkın

⁴⁹ Artıkbayev, *İstoriya Kazahstana*, 216.

⁵⁰ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 97.

⁵¹ Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane*, 200-212; Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı*, 71.

⁵² Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 98.

⁵³ *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828 gg.)*, 47; Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane*, 200-212.

direncini kırmaya yönelik yapılan baskınlardan, köylerin ve yerleşimlerin yakılmasına kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Ruslar, ayrıca Kazak direnişinin liderlerini hedef alarak, onların halk içindeki etkilerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

1785 yılının ilkbaharından itibaren isyan hareketi genişlemeye başlamış ve fiilen tüm Küçük Cüz'ü kapsar hale gelmiştir.⁵⁴ Bu gelişmeler karşısında, 1785 yılında Ufa ve Sibiryaya Genel Valiliği görevini yürüten İgelstrom, bölgedeki durumu istikrara kavuşturmak üzere görevlendirilmiştir. Çariçe Katerina, İgelstrom'a öncelikli strateji olarak askeri müdahaleden ziyade diplomatik yollarla hareket etmesini tavsiye etmiştir. Bu çerçevede, bölgedeki idari kadroların denetimi, Kazak liderleriyle yakın ilişkiler kurulması ve yerel unsurların Rus yönetimine entegre edilmesi gibi temel hedefler arasında yer almıştır.⁵⁵ Aynı yıl içinde Çariçe, İgelstrom'a gönderdiği talimatta, Hüseyinov'un sınır meselelerinde ve dış ilişkilerde bilgi aktarımı gibi görevlerde kullanılmasını, kendisine bu görevler karşılığında yıllık 150 ruble maaş verilmesini belirtmiştir.⁵⁶ Bu bağlamda, Hüseyinov, Kazaklara Orenburg Sınır Ekspedisyon İdaresinin ilk ahunu (hoca, müderris) olarak 1785 yılında görevlendirilmiştir.⁵⁷ İgelstrom'un destek ve idari müdahaleleri sonucunda Kazak bozkırındaki hanlık otoritesi ile Rus yönetimi arasındaki gerilimleri artırmış ve bölgenin siyasal yapısını derinden etkilemiştir. Sırım Datov'un liderlik ettiği grup, İgelstrom'un destekleri sonucunda güç kazanmış, Nurali Han yanlısı gruplar ise ciddi bir darbe almıştır.⁵⁸

Sırım Datov direniş hareketin arka planında, sadece iç istikrarsızlık değil, aynı zamanda Rus idaresinin yerel toplumsal yapıya yönelik baskıcı uygulamaları da etkili olmuştur. Zira Sırım Datov'un yükselişi, hanlık kurumunun temsilcileri nezdinde yalnızca meşruiyet sorununu gündeme getirmemiş; aynı zamanda geleneksel siyasal hiyerarşinin altüst edilmesi olarak yorumlanmıştır.⁵⁹ Küçük Cüz Hanı Nurali'nin otoritesinin giderek zayıflaması ve Kazakların yeni bir han seçme konusunda yaşadığı belirsizlik nedeniyle, hanedan mensupları arasından meşru ve işlevsel bir liderlik oluşturmanın Rus idaresi açısından etkili bir çözüm sunmayacağı kanaatine varmıştır.⁶⁰ Bu değerlendirme doğrultusunda, Rus yönetimi adına daha sürdürülebilir ve pragmatik bir yaklaşım olarak, bozkırda süregelen iç çatışmaların, geleneksel iktidar yapılarını dönüştürecek kapsamlı idari reformlarla kontrol altına alınması yönünde bir strateji benimsenmiştir.⁶¹

Araştırmacı yazar Meyer, Orenburg Valisinin Sırım'a karşı gösterdiği geçici sempatiyi iki ana sebeple açıklamıştır. İlk olarak, Sırım'ın tüm hanlar ve sultanlara karşı olan amansız düşmanlığı, ikinci olarak ise Sırım'ın güçlü bir otoriteye sahip olması, yani

⁵⁴ *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 109.

⁵⁵ Ross, *Tatar İmparatorluğu*, 84–85.

⁵⁶ Ross, *Tatar İmparatorluğu*, 85.

⁵⁷ Vyatkin, "Jurnal Orenburgskogo Muftiya," 117.

⁵⁸ Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane*, 40; B. Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi* (Ankara: TTK, 1995), 179–180.

⁵⁹ Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri*, 235; Vyatkin, "Jurnal Orenburgskogo Muftiya," 117–118.

⁶⁰ Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, 258; Vecihi S. F. Hekimoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri Rus İşgali ve Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2018), 52.

⁶¹ Masanov i dr., *İstoriya Kazahstana Narodı i Kulturu*, 175–176; Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri*, 235.

karasüyek olarak saygı duyulmasıydı.⁶² İgelstrom, Küçük Cüz'deki güç dengesi hakkında casusları aracılığıyla iyi bilgi sahibi olmuş ve bu bilgiyi Nurali Han'ı itibarsızlaştırmak için kullanmış, aynı zamanda Nurali'nin düşmanlarını desteklemiştir.⁶³

Baron İgelstrom, Sırım Datov'u Karasüyek kökenli olmasına rağmen hanlık yönetimine karşı dengeleyici bir unsur olarak değerlendirmiş ve onu mevcut hanlık yapısına alternatif bir yerel güç olarak öne çıkarmaya çalışmıştır. Sırım, her ne kadar Küçük Cüz'ün liderliğini üstlenebilecek bir konumda olmasa da bu süreçte İgelstrom'un hanlık kurumunu zayıflatmaya yönelik politikalarına dolaylı biçimde hizmet etmiştir. Bu yakınlaşma, isyanın karakterinde belirgin bir dönüşüme yol açmış; hareketin Rus sömürgeciliğine karşı taşıdığı antikoloniyalist nitelik zamanla zayıflamıştır.⁶⁴ Bu gelişmeler, Nurali Han'ın İgelstrom'u düşmanı ve kışkırtıcı bir güç olarak tanımlamasında belirleyici olmuştur. Nurali, Rus Çarlığı'na bağlı bir han olmasına rağmen, söz konusu politikalar nedeniyle halk nezdinde ciddi bir güven kaybına uğradığını ifade etmiştir.⁶⁵ Küçük Cüz'ün yönetimini elinde bulunduran Nurali Han, hem kendi kardeşi Ayçuvak Sultan ile hem de bölgedeki diğer boy reisleriyle çeşitli anlaşmazlıklar içerisindeydi. Bu dönemde, Sırım Batır liderliğinde teşkilatlanmış olan ve Nurali Han'a muhalefet eden boy beyleri, bölge siyasetinde kayda değer bir etki gücüne sahipti.⁶⁶ Nitekim 24 Temmuz 1785 tarihinde Küçük Cüz'ün ileri gelenlerinden beş kişilik heyet İgelstrom'a 55 boy reisi tarafından imzalanan ve Rus Çariçesi II. Katerina'ya yazılmış mektubu getirdiler. Mektupta şu önemli ifadeler yer almaktadır: "Biz, Küçük Cüz'ün mütevazı halkı, Nurali Han'a öfkeliyiz. Eğer Nurali Han'ı hanlıktan uzaklaştırmazsanız sizinle barış ve huzurumuz olmayacaktır. Bu, hükümdardan herhangi bir kötülük gördüğümüz için değil, hanın zulmü sebebiyledir. Bu yüzden o görevden alınmadığı sürece sizinle ne görüşme yapmaya ne de barış sağlamaya niyetliyiz."⁶⁷ Bu kesimler, yaşanan sıkıntıların temel nedenini Nurali Han'ın şahsi iktidarını sürdürmesinde görmüş ve onun tahttan indirilmesi konusunda ısrar etmişlerdir.⁶⁸ Nurali Han'ın hanlıktan azledilmesi durumunda, Küçük Cüz'e bağlı kabilelerin tamamının Rus Çarlığı'na sadakat yemini edeceği yönünde bildiriliyordu.⁶⁹ Öte yandan, Nurali Han da kendi otoritesine karşı çıkan boy reislerinden şikâyetçi olduğu mektupları Rus yetkililerine göndermekteydi. Söz konusu gelişmeler, Küçük Cüz'deki iç siyasî istikrarsızlığı gözler önüne sermekte ve Rus idaresinin bölgedeki nüfuzunu artırma yönündeki planlarına zemin hazırlamaktaydı. Bu durum, İgelstrom'u, hanlığın idarî yapısında bazı reformların hayata geçirilmesi gerektiği düşüncesine sevk etmiştir.⁷⁰

Orenburg Valiliğinin yeni askeri valisi İgelstrom, Küçük Cüz'deki hanlık iktidarını

⁶² Meyer Lev Lavrentevič, *Materiali dlya geografii i statistiki Rossii sobranie ofitserami generalnogo ştaba Kirgizskaya step Orenburgskogo vedomstva* (Sanktpeterburg: Tipografiya E. Veymara i F. Persona, 1865), 15–18.

⁶³ *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 75–76.

⁶⁴ Januzak Kasımbayev, *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv (XVIII v.)* (Almatı: Bilim, 1999), 161.

⁶⁵ AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 8, L. 71 ob; *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 56.

⁶⁶ Gülnar Kara, "19. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Kazak Jüzlerinde Gerçekleştirdiği İdarî Reformlar ve Neticeleri," *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/6 (2021): 375.

⁶⁷ *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 53–54.

⁶⁸ Kasımbayev, *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv*, 159.

⁶⁹ Kara, "19. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Kazak Jüzlerinde," 375.

⁷⁰ *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 54–62.

ortadan kaldırmak için tüm gücünü seferber etmekte kararlıydı ve hedeflerine ulaşmak için her türlü aracı kullanmaktan çekinmemekteydi. Orenburg'un yeni valisi İgelstrom, Kazak toplumunun iç çekişmelerini kullanarak ayaklanmayı yumuşak yöntemlerle tasfiye etmeye çalışmıştır.⁷¹ Zira Rus hükümeti, oluşan durumu kendi lehine kullanarak hanlık otoritesini ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Reform sürecinin toplumsal zeminini test etmek amacıyla, 1785 yılının ortalarında Kazak göçebe bölgelerinde yaşayan aksakallar, biyeler ve diğer nüfuzlu şahsiyetlere yönelik bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiride, yağma ve saldırıların sonlandırılması, iç düzenin sağlanması ve Rus Çarlığı'na bağlılık gösterilmesi talep edilmiştir.⁷²

1783–1785 yılları arasında Sırım Batır, Rus kuvvetleri ile giriştiği tüm çatışmalardan üstün ayrılmıştı. Bunun üzerine Çariçe tarafından Orenburg Valisi İgelstrom, ayaklanmanın sona erdirilmesi için elçi olarak yollandı.⁷³ Bu bağlamda, İgelstrom'un Sırım ile yaklaşarak, kolayca halk meclisinin tamamının Rus yönetimine sadakat yemini etmesini sağlamak için çaba harcamıştır.⁷⁴ Zira İgelstrom'un bu çabası sayesinde 1785 yılının eylül ayında İletsk Karakolu'na yakın bir mevkide hanlık kurumunun en güçlü muhaliflerinden biri olan Sırım Datov'un başkanlığında Küçük Cüz boy reislerinin kurultayı gerçekleştirilmiştir.⁷⁵ Kurultaya katılmak üzere İgelstrom tarafından görevlendirilen heyette Muhamedcan Hüseyinov da bulunmaktaydı. Görünürde Nurali Han ile boy beyleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla gönderilen heyet, İgelstrom'un gizli talimatına göre, boy beylerini Han otoritesinin kaldırılması ve yönetimin Orenburg Sınır Mahkemesi'ne devredilmesinin gerekliliğine ikna etmeye çalışacaktı. Bu girişim, Rusya'nın hanlık üzerindeki etkisini doğrudan idarî kontrolle pekiştirme stratejisinin bir parçasıydı.⁷⁶ Bu doğrultuda Datov, katılımcıları hanlık kurumunun artık işlevini yitirdiğine ikna ederek, Rus Çarlığı'na sadakat yemini edilmesini önermiştir. Katılımcılar görüş birliğiyle Nurali Han'ın azledilme önerisini kabul ederek, kendi aralarında uzun uzun tartıştıktan sonra Batır Sultan'ın oğlu Kaip Sultan'ı han ilan ettiler.⁷⁷ Ayrıca yağma ve saldırıların sona erdirilmesi, düzenin sağlanması ve Rus yöneticilerine bağlı kalınması yönünde karar almışlardır. Ancak bu bağlılığın karşılığında, Han Nurali'nin hanlık görevinden alınması talep edilmiştir.⁷⁸ Ayrıca Ayçuvak yönetiminde bir Halk Şurası'nın oluşturulması ve halkın bu şura tarafından yönetilmesi talep edilmiştir. İsyanı kısa sürede askerî önlemlerle bastıramayacağını farkında olan Rus yönetimi bu talepleri zorunlu olarak kabul etmiştir.⁷⁹

İgelstrom desteklediği bu kurultayda hanlık yönetiminin kaldırılması, Küçük Cüz'ün üç (Bayulu, Jetiru ve Karakesek) ayrı bölgeye ayrılması ve her bölgenin başına

⁷¹ Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, 258.

⁷² Vladimir G. Semenov & Vera P. Semenova, *Gubernatorı Orenburgskogo Kraya* (Orenburg: Orenburgskoe Knijnoe İzdatelstvo, 1999), 115.

⁷³ Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, 179–180.

⁷⁴ Kasımbayev, *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv*, 160.

⁷⁵ Kara, "19. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Kazak Jüzlerinde," 375.

⁷⁶ Vyatkin, *Batır Sırım*, 188.

⁷⁷ Semenov & Semenova, *Gubernatorı Orenburgskogo Kraya*, 116.

⁷⁸ Lavrentevič, *Materialı dlya geografii i statistiki Rossii*, 18.

⁷⁹ Mehmet Saray, *Kazak Türkleri Tarihi*, "Kazakların Uyanışı," (İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993), 34; B. Togısbayev & A. Sujinkova, *Tarihi Tulgalar* (Almatı: Almatikitap, 2006), 34.

birer biy seçilmesi görüşülmüştür. Bayulu için Turmambet Biy, Jetiru için Tilenşi Biy, Karakesek için Segizbay Biy, Sırım Batır ise, hepsine danışmanlık yapacaktı. Toplantıdan sonra 208 boy reisleri Kuran-ı Kerim'e el basarak Rus Çarlığı'na bağlılık yemini ettiler.⁸⁰ Küçük Cüz'e bağlı olan 32 kabileden 25'i kongreye katılmış ve bunlardan sadece beş kabilenin temsilcileri genel kararı desteklemeyi reddetmiştir. İgelstrom, bu kurultayın kararlarını, yani Küçük Cüz'ün üçe bölünmesini ve biy seçimini onayladı. Ancak Kaip Han'ın onaylanması için Rus hükümeti ile görüşmesi gerektiğini bildirmiştir. Kurultayın kararlarına ek olarak o da "hanın güçsüzlüğüne" dair kendi görüşlerini ekleyerek bu kararları derhal Petersburg'a göndermiştir.⁸¹ Dolayısıyla Han Nurali'yi görevinden almak, Küçük Cüz'ü üçe ayırıp Rus makamlarına bağlı hale getirmek için önemli adımlar atılmıştır. Bu süreç "İgelstrom Reformu" olarak adlandırılrsa da önerdiği tam şekliyle amacına ulaşamamıştır.⁸²

Nurali Han ile Orenburg Valisi arasındaki ilişkiler özellikle Sırım'ın liderliğindeki isyana verilen destek nedeniyle gerginleşmiştir. Han, Sırım'ın eylemlerini eleştirerek, Orenburg'daki Rus yetkililerin kendi mektuplarını reddedip, Sırım'ın mektuplarını kabul ettiğini belirtmiştir. Sırım, başlangıçta Rus yönetiminin idari ve askeri baskılarına karşı halkı birleştirmeyi amaçlayan bir hareketin lideriydi, ancak zamanla bu hareketin Rus yönetimiyle müzakereler yapma aşamasına gelmesi, han tarafından olumsuz bir şekilde görülmüştür. Ağustos 1785'te, han Sırım'ı "dolandırıcı ve hain" olarak tanımlamış ve Sırım'ın kendi başına Rus Çarlığı ile anlaşmalar yapabilecek güce sahip olduğunu ima etmiştir.⁸³

31 Ekim 1785 tarihinde İgelstrom, II. Katerina'ya, Kazak soylularının söylediklerine göre Nurali Han'ın, halkın refahını hiç düşünmediğini, açgözlü olduğunu, kışın zor şartlarında göç edenlerden bir at ve bir koyun aldığını, bu vergiyi ödemeyenleri hırsız olarak ihbar edip Ruslara yakalattırıldığını yazmıştır. Tutuklanan Kazaklar, kendilerini kurtarmak için Nurali'ya çok miktarda at vermek zorunda kaldığını da eklemiştir.⁸⁴ 1785 yılında Nurali'nin bu hareketleri Sırım başta olmak üzere diğer Kazak ileri gelenleri arasında büyük tepki görmüş ve Küçük Cüz Kazaklarının kitlesel protesto eylemleri başlamıştır. Bu tavır üzerine Nurali Han, Sırım'ın özellikleri hakkındaki düşüncesini hemen değiştirmiş, 1785 tarihinde İgelstrom'a yazdığı mektupta onu, "hain", "kötü niyetli ve hırsız" ve "sahtekar" olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Nurali Han, Sırım "beni küçük düşürmek isteyerek düşman olduğumu ilan etti. Hakkımda dedikodular üretiyor. Ayrıca Rus ve Kazaklara saldırmaktadır"⁸⁵ diye yazmıştır.

Rus Çarlık yönetimi, Han Nurali'nin otoritesini zayıflatmak amacıyla, kabile ileri gelenlerine dayanan aksakallar meclisleri aracılığıyla alternatif bir yönetim yapısı kurmaya yönelmiştir. Bu niyet, II. Katerina'nın 27 Kasım 1785 tarihli ve Orenburg Genel Valisi İgelstrom'e gönderdiği emrinde açıkça ifade edilmiştir. Söz konusu belgede,

⁸⁰ Artıkbayev, *İstoriya Kazahstana*, 216.

⁸¹ Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane*, 210-213; *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828 gg.)*, 57.

⁸² Masanov i dr., *İstoriya Kazahstana Narodı i Kulturi*, 175-176.

⁸³ AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 8, L. 16 ob-15 ob.

⁸⁴ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828 gg.)*, 66.

⁸⁵ AVPRİ, F. 122, Op. 2, 1785-1787 god, D. 41-61, L. 39-41.

Nurali'ya bağlı birçok Kazak boyunun itaatten ayrılması Rus çıkarları açısından sakıncalı görülmemiş; hanın halkın güvenini kaybetmesi ve Rus yetkililerle iş birliğinden kaçınması, onu “yararsız ve güvenilmez” olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶ Bu dönemde, iç feodal mücadele olağanüstü bir yoğunluğa ulaşmıştı. İgelstrom, hanlık otoritesini ortadan kaldırarak, kendi idaresine tabi olacak bir “demokratik meclis” kurmayı gizlice planlamaktaydı. Bu amaç doğrultusunda, Sırım ve onun liderlik ettiği toplumsal gruplarla yakın ilişkiler geliştirmeye çalışıyordu.⁸⁷

Han Nurali üzerindeki baskılar giderek artmaktaydı. Baron İgelstrom, isyana katılanların sayısını II. Katerina'ya sunduğu raporda, 1786 yılında Sırım Datov'un önderliğinde yaklaşık 7.000 kişilik bir topluluğun oluştuğunu belirtmiştir.⁸⁸ Küçük Cüz'ün ileri gelenleri, Han'a karşı duydukları memnuniyetsizliği giderek daha fazla dile getirirken, han ise geleneksel aristokrasinin önde gelen temsilcilerine olan güvenini yitirmektedir. Bu durumu fırsat bilen Rus idaresi, Küçük Cüz'deki hanlık otoritesini ortadan kaldırma girişiminde bulunmuş ve böylece hanlık kurumu aracılığıyla bozkır toplumunda sağlanan birliği içten yıkma amacı gütmüştür.⁸⁹ İgelstrom, 9 Mart 1786 tarihli bir yazışmasında, Han'ın acilen görevden alınmasını savunarak, doğrudan kendi emrinde bulunan bir starsinanın yağma eylemlerine karıştığını ve aynı şahsın, Sırım'ın 1.500 kişilik bir kuvvetle Han'ın üzerine yürüdüğü yalanını yayarak onu geri çekilmeye zorladığını bildirmiştir.⁹⁰ Nurali Han, kendi tebaasından yeterli desteği görmemiş ve bazı öz kardeşlerinin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde, Rus yönetiminin açık desteğini alan Sırım Batır'ın girişimleri sonucunda Han'ın eşleri alıkonulmuş; kendisi ise siyasi nüfuzunu kaybederek bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır.⁹¹ Artık Han, 47 yıl boyunca savunduğu halkının desteğinden yoksun biçimde, ailesi ve çok sayıdaki çocuğunun (17 eşinden olan) güvenliği için Rus idaresinden yardım talep eder duruma gelmiştir.⁹²

10 Mayıs 1786 tarihinde İgelstrom, yeni bir idari yapılanma projesini sundu ve 1786-1787 yılları arasında Küçük Cüz Kazakları içerisinde yeni yönetim organları olan Orenburg'daki Sınır Mahkemesi ve yerel düzeydeki “Rasprava (Yerel Mahkemeler)” adlı yargı organlarının oluşturulmasını önermiştir.⁹³ İgelstrom, Çariçe II. Katerina'ya Küçük Cüz'deki mevcut siyasi yapı ve sorunlar hakkında ayrıntılı raporlar sunarak reform projesinin gerekçelerini açıklamıştır. Bu reform projesine göre, Küçük Cüz'ü oluşturan üç büyük kabilenin her birinin topraklarında, en üst yargı merci olarak Orenburg Sınır Mahkemesi'ne bağlı Yerel Mahkeme kurulacaktı.⁹⁴ Bu mahkemelerin yapısı, bir başkan, boyların en itibarlı yaşlıları arasından seçilecek iki üye, bir Rus temsilci ve resmi yazışmalardan sorumlu bir müftü (molla) şeklinde tasarlanmıştı. Bununla birlikte, her boyda hukuki meselelerin çözümünde görev alacak starsına (ağa) makamı tesis edilecekti.

⁸⁶ AVPRİ, F. Kirgiz-kaysatskie dela, 1785 god, D. 2, L. 2 ob.

⁸⁷ Kasimbayev, *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv*, 162.

⁸⁸ AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1792 god, D. 1, L. 1.

⁸⁹ Artıkbayev, *İstoriya Kazahstana*, 215.

⁹⁰ AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 8, L. 74.

⁹¹ Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, 260.

⁹² AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 1, L. 49.

⁹³ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 199.

⁹⁴ Masanov i dr., *İstoriya Kazahstana Narodi i Kulturi*, 175–176.

Starşınalar, halkın katılımıyla yapılan yerel kurultaylarda seçilecek ve Orenburg Sınır Mahkemesi makamlarınca onaylanacaktı.⁹⁵ Ancak bu yenilikler zamansız ve hazırlıksız bir biçimde uygulamaya konulduğundan işlevsiz kaldı. Sınır Mahkemesi faaliyete geçmezken, Yerel Mahkemeler ise hiçbir zaman toplanmadı. Levşin'in belirttiğine göre, Yerel Mahkemelerin üyeleri hiçbir görev icra etmemiş, asla bir araya gelmemiş, dava incelemelerine başlamamış ve yalnızca maaş almak üzere Orenburg'a gitmişlerdir. Ayrıca cüz üzerinde de hiçbir etkileri olmamıştır.⁹⁶ Bu durum sonucunda, cüzde fiilî iktidar, aralarında Sırım'ın da bulunduğu en nüfuzlu biylerin eline geçmiştir.⁹⁷

Reform süreci, yeni yönetim organlarının kurulmasıyla birlikte yetki ve imtiyazları kısıtlanan sultanların güçlü direnişiyile karşılaştı. Sultanlar ve nüfuzlu reislerin bu reformlara karşı sergilediği kayıtsızlık ve karşı çıkılması üzerine İgelstrom, Çariçe'ye sunduğu bir raporda durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Bu yeni dönüşüme hiçbir sultan katılmadı; kendi yönetim erklerinin bu düzenlemeyle ortadan kaldırıldığını ve halkın yönetimi devraldığını gören bozkır toplumu kendisini son derece aşağılanmış ve dışlanmış hissetmektedir." Öte yandan, yerel elitler ise hanlık otoritesinin yeniden ihdasına yönelik arzularından vazgeçmemiştir.⁹⁸ Yerel Mahkeme üyeliği için nüfuzlu reislerin gönülsüz davranmaları üzerine, İgelstrom yeni bir makam olan glavnaya starşına (baş ağa) görevini önerdi. Söz konusu reform, yerel yönetim kademelerinden Cengiz Han soyundan gelen hanedan üyelerini tasfiye ederek, onların yerine Rus idaresine bağlılığıyla bilinen ve toplumun karasüyek olarak adlandırılan kesiminden çıkan yeni aktörleri, maaşlı memurlar statüsünde göreve getirmeyi amaçlamaktaydı. İgelstrom'un nazarında bu yeni idari sınıfın en öne çıkan temsilcisi, Sırım Datov idi.⁹⁹ Bu nedenle İgelstrom, adı geçen üç ana boyun önde gelen temsilcilerinin devlet tarafından düzenli maaşla desteklenmesini gerekli görmüştür. Bu bağlamda, boy başkanları (starşına) ile mahkeme başkanlarına yıllık 200 ruble maaş ve buna ek olarak yaklaşık 640 funt¹⁰⁰ çavdar verilmesi öngörülmüştür. Mahkemelerde görev alacak yardımcıları veya üyeleri için yıllık 50'er ruble maaş ve 256 funt çavdar tahsis edilmesi planlanmıştır. Mahkeme yazışmalarından sorumlu olacak mollaya ise yıllık 100 ruble ödeme yapılması teklif edilmiştir. Tüm bu düzenlemeler doğrultusunda, Küçük Cüz'ün 32 boyunda görevlendirilecek olan Kazak memurların Rus hazinesine yıllık toplam maliyeti 3.080 ruble olarak hesaplanmıştır.¹⁰¹

İgelstrom tarafından önerilen reformun temel amacı Küçük Cüz içerisinde birkaç yargı organı Yerel Mahkeme gibi kurmak ve bunları Orenburg'daki Sınır Mahkemesine bağımlı kılmaktır. Buna göre, üç ana boy Alimulı Bayulı ve Jetiru merkez kabul edilerek, bu bölgelerde yargı yetkisine sahip başlıca mahkemeler oluşturulacaktı. Bu mahkemelerin yapısı; bir başkan, boyların en itibarlı yaşlıları arasından seçilecek iki üye ve resmi

⁹⁵ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 71.

⁹⁶ Aleksey İ. Levşin, *Opisanie Kirgiz-kaysakskih ili, Kirgiz-kazaçih Ord i Stepey* (Sanktpeterburg: Tipografii Karla Krayya, 1832), 304.

⁹⁷ Suleymenov & Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii*, 118.

⁹⁸ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 101.

⁹⁹ Suleymenov & Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii*, 118.

¹⁰⁰ Eski Rusya'da kullanılan funt, 409,5 gram'a eşittir. Bk. E. M. E. Mustafayev & V. G. Şerbinin, *Rusko-Turetskiy Slovar, Büyük Rusça- Türkçe Sözlük* (İstanbul: Multilingual, 1996), 971.

¹⁰¹ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 71.

yazışmalardan sorumlu bir müftü (molla) şeklinde tasarlanmıştı.¹⁰² İgelstrom açısından, reformların başarısı, yalnızca askerî ve idari müdahalelerle değil, Kazak Türklerin geleneksel karar alma yapılarıyla iş birliği içerisinde yürütülmesiyle mümkündü. Bu nedenle, Kazakların yönetiminde tarihsel olarak belirleyici rol oynayan biyeler, starşınalar ve diğer nüfuzlu boy liderleriyle koordinasyon sağlamak, Rus iktidarı açısından stratejik bir öncelik hâline gelmiştir. Özellikle halk nezdinde güçlü bir meşruiyete sahip olan Sırım Datov'un liderliğindeki hareketin sürece dâhil edilmesi, İgelstrom'a göre reformların hem uygulanabilirliğini hem de toplumsal kabulünü artırabilecek nitelikteydi.¹⁰³ Bu çerçevede, Hüseyinov, özellikle Datov'a gönderdiği mektuplarda onu "saygıdeğer başkan" ve "tüm başkanların lideri" gibi unvanlarla anmıştır. Hüseyinov'un hem Datov'un yükselen liderliğini tanıdığını hem de Kazak iç siyasetindeki güç dengelerini doğru biçimde değerlendirdiğini göstermektedir. Bu doğrultuda Hüseyinov, diplomatik ve ikna temelli görüşmeler yürüterek, Sırım Datov ve çevresindeki liderleri reformların gerekliliğine ikna etmeyi başarmıştır.¹⁰⁴

Bu dönemde isyancılar yeniden hanlık yerleşimlerine saldırmaya başlamışlardı. Bu baskınlar sonucunda, kaçmak zorunda kalan Nurali Han, oğulları ve maiyetiyle birlikte Orenburg'a çağrılmıştır. Bu gelişmeleri takiben, Orenburg Sınır Komisyonu'nun yeni bir han atanması yönündeki talebine karşılık olarak, Ufa şehrinde bulunan Orenburg Genel Valisi İgelstrom, II. Katerina, 6 Haziran 1786 tarihinde yayımladığı özel bir fermanla, Küçük Cüz'ün idaresine ilişkin bir karar yayımlamıştır. Bu kararda, Rus Çarı'nın özel bir emir verinceye kadar han seçiminin ertelendiği ve halkın iradesiyle seçilmiş olan Nurali Han'ı resmen görevden alındığı belirtilmiştir.¹⁰⁵ Çarıçe'nin emriyle hanlık görevinden azledilip kısa bir zaman sonra Rus birlikleri tarafından Ufa'ya götürülmüştür.¹⁰⁶ Ufa'da Nurali Han'a ve maiyetine uygun bir konut tahsis edilmiş, ayrıca yıllık yaklaşık 5.000 ruble tutarında bir ödenek bağlanmıştır.¹⁰⁷ Böylece, doğrudan Ebulhayr Han'ın soyundan gelen en önemli siyasi figürlerden biri olan Nurali'nin yönetimi sona ermiştir. Nurali Han, hanlık üzerindeki etkisini koruyarak, Rusya'nın Ural Nehri'nin sol yakasına yönelik askerî yerleşim faaliyetlerini diplomatik yollarla geciktirmeye çalışmıştır. Ancak bu çabaları, ne yazık ki, özellikle Sırım Batır liderliğindeki kendi halkı tarafından her zaman yeterince anlaşılmamıştır. Öte yandan, Rus yetkilileri Nurali'yi dikkatle izlemekteydi; zira onu, halkının çıkarlarını savunma konusunda ısrarlı bir lider ve değişen siyasi ortamda hâlâ etkili bir Çingizli olarak görmekteydiler. Nihayetinde, siyasi bir sürgün olarak Ufa'da kendisine ve maiyetine uygun bir konut tahsis edilmiş olsa da sürgündeki son yıllarında, tahttan indirilişi ve uzaklaştırılmasından ötürü hem Sırım'ı hem de Alman asıllı İgelstrom'u sorumlu tutmuş ve onları lanetle anmıştır.¹⁰⁸

Nurali Han sonrasında Küçük Cüz'de ve komşu halklar arasındaki mahkeme

¹⁰² *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 11.

¹⁰³ Hekimoğlu, 18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri, 52–55.

¹⁰⁴ Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane*, 120; *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 65.

¹⁰⁵ AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 1, L. 49; Kara, "19. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Kazak Jüzlerinde," 375.

¹⁰⁶ RGİA, F. 1291, Op. 81, D. 52a, L. 132; *İstoriya Kazahstana v Russkih İstoçnikah XVI–XX vekov*, 151–152.

¹⁰⁷ Semenov & Semenova, *Gubernatorı Orenburgskogo Kraya*, 116.

¹⁰⁸ Kasımbayev, *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv*, 163.

davalarını çözmek için 3 Temmuz 1786 tarihli kararname ile Sınır Mahkemesi oluşturulmuştur. Mahkemeye başkomutan başkanlık etmiş olup üyeler; Ruslar tarafından atanan iki askeri hâkim, iki gümrük memuru, yerel halktan iki kişi, Kazaklardan görevlendiren bir sultan ve altı soyludan oluşmuştur.¹⁰⁹ Genel Vali İgelstrom, 18 Ekim 1786 tarihinde Sınır Mahkemesi'ne gönderdiği emirde, Kazakların göç etme zamanının yaklaştığını ve bu nedenle sınır bölgesinde toplanmalarının gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Sınır Mahkemesi'nde bir kurmay subayın yanı sıra üç Kazak soylusunun veya her ana boyu temsilen birer kişinin hazır bulunmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁰ İgelstrom'un oluşturduğu Sınır Mahkeme sisteminde başkan, boy temsilcilerinden iki kişi, bir kadı ve bir kâtipten oluşmuştur. İntikal eden davalara kadılar bakmışlardır. İgelstrom tarafından uygulanan bu sistem Ebulhayr soyundan gelen sultanların, Nurali Hanın oğulları ve kardeşlerinin hoşuna gitmemiştir. Zira bu durum, iktidarlarını son derece sınırlamıştır. Bu memnuniyetsizlik asayiş problemlerine yol açmış, Kazak bozkırlarında kan davaları ve Rus sınır köylerine saldırılar yaşanmaya başlamıştır. Buna rağmen Genel Vali, Rus idaresine Küçük Cüz topraklarını altı parçaya bölerek idari otoritesini arttırmayı tavsiye etmiştir.¹¹¹ Ancak Rus Çarlığı, dış siyasetinde bazı sorunlar yaşadığından (1787–1791 yıllarında Rusya–Osmanlı Savaşı), İgelstrom'un reform talebini kabul etmemiştir.¹¹² Ayrıca İgelstrom tarafından planlanan “reform” girişimi, Nurali'nin kardeşi I. Sultan Erali başkanlığındaki sultanlar grubunun güçlü direnişiyle karşılaştı. Bu grup, hanın görevine iade edilmesini talep ederek reformlara karşı çıktılar.¹¹³ Zira İgelstrom'un reform girişimi, Kazak toplumsal yapısına uygun düşmediği için başarısız olmuştur. Baybaktin boyuna mensup Sırım Datov dahi zamanla memnuniyetsizlik yaşamış, bu durum hanlık otoritesinin yeniden tesisi yönünde bir hareketin doğmasına yol açmıştır. Bu hareketin başını Nurali Han'ın kardeşi Sultan Erali çekmiş, Orta Cüz Hanı Vali de destek vermiştir. Vali'nin, Nurali'nin sürgünden dönmesi yönündeki talebi İgelstrom tarafından alaycı bir şekilde reddedilmiş, Küçük Cüz'ün Vali'nin yetki alanına girmediği öne sürülmüştür.¹¹⁴

Erali'nin liderliğinde yürütülen mücadelede, Sırım Batır en büyük hedef hâline gelmiştir. Ebulhayr Han soyundan gelenler, Cüz'deki istikrarsızlığın baş sorumlusu olarak Sırım'ı görmekteydi. Ağustos 1786'da Erali ve yandaşları, Sırım'ı ve onun yakın müttefikleri Dönen Batır ile Molla Abdulkadir'i yakalayıp infaz etmeyi planlamışlardır. Bu operasyona, Nurali'nin oğullarının yanı sıra hanın çevresinden 110 kişi katılmıştır.¹¹⁵ Sırım Batır'a yönelik infaz girişimi, Rus idaresinin bölgedeki siyasi itibarı açısından ciddi sonuçlar doğurabilirdi. Zira İgelstrom'un han Nurali'yi görevden uzaklaştırma yönündeki önceki adımları, doğrudan bir iş birliği söz konusu olmasa da Sırım'ın liderlik ettiği

¹⁰⁹ İvan İvanoviç Kraft, *Sbornik Uzakonieniy o Kirgizah Stepnih Oblastey* (Orenburg: Tipo-litografiya P. N. Jarinova, 1898), 14.

¹¹⁰ GAOO, F. 54, Op. 1, D. 14, L. 2.

¹¹¹ *Materiali po İstorii Politiceskogo Stroya Kazahstana (so vremeni prisooedineniya Kazahstana k Rossii do Velikoy Oktyabrskoy sotsialisticeskoy revolyutsii)*, sost. Margarita Genrihovna Maseviç (Alma-Ata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, 1960), 61–68.

¹¹² Nikolay Sergeyeviç, *Deyatelnost O. A. İgelstroma v Kontekste Kazahsko-rossiyskih Vzaimootnoşeniy (1780-e –1790-e godi)* (Astana: İzdatelstvo Sariarka, 2012), 245.

¹¹³ Artıkbayev, *İstoriya Kazahstana*, 216–217.

¹¹⁴ *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 102.

¹¹⁵ *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 72.

fraksiyonun çıkarlarıyla örtüşmekteydi.¹¹⁶ Üstelik İgelstrom, başarısız bir şekilde başlayan reform sürecinin devamı için Sırım'ın desteğine hâlâ ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede, İgelstrom'un 6 Kasım 1786'da II. Katerina'ya gönderdiği rapor dikkat çekicidir. Raporda, sadakat yemini etmiş starşınaların keyfi biçimde baskı altına alınamayacağı ve özellikle zincire vurulamayacağı belirtilmiştir. Aynı doğrultuda, II. Katerina da Sultan Erali'ye Sırım Batır serbest bırakılmadıkça taleplerinin dikkate alınmayacağı yönünde kesin bir mesaj iletmıştır. 12 Kasım'da gelen ikinci ferman ise, İgelstrom'e tam destek sağlamış ve Erali Sultan'a, Batır'ın alıkonulmasının Çariçe'nin öfkesini celp edeceği bildirilmiştir. Bu uyarı karşısında Erali, Sırım'ı serbest bırakmak zorunda kalmış; böylece reform sürecinde Batır'ın rolünü önemseyen Rus yönetiminin iradesi galip gelmiştir.¹¹⁷

Çariçe, boy liderlerinin doğrudan Rus askeri yetkililerine bağlanmasının daha uygun olacağını belirtmiş ve bu bağlamda, sultan Kaip'ın han seçilmesine yönelik girişimlere temkinli yaklaşmıştır. Kaip'ın kökeni ve güvenilirliği araştırılmış; 12 Kasım 1786 tarihli emirde ise hem bu seçimin hem de başka birinin han olarak belirlenmesinin kabul edilmeyeceği açıkça belirtilmiştir. Ancak Rus Çarlık yönetimi hanlık kurumunu tamamen kaldırmak yerine, onu parçalı ve merkeze bağımlı bir yapıya dönüştürmeyi tercih etmiştir.¹¹⁸ Bu çerçevede, han sayısının artırılması, her birinin yetkisinin sınırlı tutulması ve doğrudan Rus yönetimine tabi olması öngörülmüştür. Bu durum, çarlığın bozkırda merkezi kontrolü güçlendirme ve hanlık otoritesini denetim altına alma stratejisinin açık bir yansımasıdır.

3) İsyanın Gerilemesi ve Bastırılması

İgelstrom tarafından başlatılan reform girişimleri, özellikle Küçük Cüz'deki geleneksel yöneticiler olan sultanlar tarafından sert bir şekilde karşılanmıştır. Reformlar kapsamında yeni yönetim organlarının kurulması, sultanların siyasi otoritelerini ve geleneksel haklarını tehdit etmiş, bu durum yerel direnişleri beraberinde getirmiştir.¹¹⁹ Sultanlar, reformlara karşı yürüttükleri mücadelede, Han Nurali'nin yeniden göreve dönmesini ve hanlık otoritesinin tesisi yoluyla eski siyasi düzenin kurulmasını talep etmişlerdir. Özellikle bu taleplerin karşılanması noktasında Nurali'nin kardeşi Sultan Erali önemli bir liderlik rolü üstlenmiştir.¹²⁰ Küçük Cüz sultanlarının bu talepleri ayrıca Orta Cüz Hanı Vali ve Abılay Han'ın soyundan gelen diğer sultanlar tarafından da desteklenmiştir.¹²¹ Zira reformlara yönelik bu istek, Kazak elitleri arasında geniş bir destek bulmuş ve Rus yönetimini İgelstrom reformlarından vazgeçmeye zorlamıştır.¹²² Nihayetinde, reform sürecinin başarısızlığa uğraması ve bu süreçte ortaya çıkan iç çatışmaların derinleşmesi nedeniyle Rus yönetimi bölgede idari bir yeniden yapılandırmaya gitmiştir.¹²³

¹¹⁶ Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, 260.

¹¹⁷ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 73–74.

¹¹⁸ *Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.)*, 76.

¹¹⁹ Khodarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, 260; Alexander Morrison, *The Russian Conquest of Central Asia a Study in Imperial Expansion 1814–1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), 102–105.

¹²⁰ Hekimoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri*, 53–54.

¹²¹ Olcott, *The Kazakhs*, 87–89.

¹²² Suleymenov & Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii*, 118–119.

¹²³ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 200; Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe* (New York: Cornell University Press, 2004), 154–156.

1789 yılının sonlarında İgelstrom'un reformlarının temelsizliğini kavrayan hükümet, hanlık kurumunu yeniden ihdas etme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda İgelstrom, görevden alınmış, reform süreci sonlandırılmış ve İsveç'e karşı yürütülecek savaş için oluşturulan askeri birliğe tayin edilmiştir.¹²⁴ İgelstrom'un askeri birliğe tayin edilmesi üzerine, onun yerine Aleksandr Aleksandroviç Peutling, Orenburg Genel Valiliği'ne atanmıştır. Yeni vali sultan taraftarlarını destekleyerek 1791 yılında hanlık otoritesi yeniden ihdas edilmesi için çalışmıştır.¹²⁵ Sırım Datov'un liderliğindeki isyan ise düşük ölçekte devam etse de Rus yönetimi, isyanların önüne geçmek ve halkı yatıştırmak amacıyla Küçük Cüz'de yeni bir han seçilmesini uygun görmüştür. Nurali'nin kardeşi ve en kararlı muhaliflerden bir olan Sultan Erali (1790/91-1794), beyaz keçeye oturtularak han ilan edilmiştir.¹²⁶ Bu şartlar altında, Küçük Cüz'ün yeni hanının seçimi kurultayda yapılmıştır. Oysa Nurali'nin taraftarları, onun büyük oğlu İşim Sultan'ın tahta geçirilmesi için ısrarlı bir mücadele yürütmüşlerdir. Erali'nin han ilan edilmesini, aynı zamanda Sırım Datov'un merkezi yönetime karşı geçici bir taviz verdiğinin bir göstergesi olarak görmek mümkündür. Nitekim M. P. Vyatkin de bu durumu, İgelstrom'un görevden alınmasına paralel olarak Sırım'ın siyasi pozisyonunun bir süreliğine zayıflamasıyla açıklamaktadır.¹²⁷ Yeni han, Ebulhayr'ın oğlu olması ve geçmişte yaşanan sorunlar nedeniyle Sırım Batır'ın güven ve desteğine mazhar olamamıştır.¹²⁸

İgelstrom'un görevden alınmasının ardından, Sırım Datov'un merkezi yönetim üzerindeki etkinliği ve yetkinliği zayıflamış; ayrıca Orenburg'a atanan yeni vali ona karşı düşmanlık beslemiştir. Nurali'nin görevden alınması sırasında, Erali, Sırım Datov'a karşı mücadelenin başını çekmiş ve Rus yönetimi de onu desteklemiştir. Sırım, Rusların düzenli ordularıyla devam eden yorucu mücadelede karşılaştığı zorlukları net bir şekilde anlamış ve bu yüzden isyanın bölgelerini genişletmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Orta Cüz'ün komşu bölgelerinde de bir kalkışma başlatmayı hedeflemiştir. Ancak sınıra inşa edilen askeri tahkimatlar Sırım'ın çabalarını boşa çıkarmıştır.¹²⁹ Sırım Datov'un önderliğindeki direniş hareketi, artan baskılara rağmen sürekliliğini korumuştur. Ayrıca Rus idaresinin hanlık yönetimini ortadan kaldırma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹³⁰ Bu gelişmeler karşısında Rus yönetimi, bölgedeki huzursuzluğu yatıştırmak amacıyla Küçük Cüz'de yeni bir hanın seçilmesini istemişti. 1790 yılı sonbaharında yapılan seçimde Semeke Han'ın oğlu olan Yessim'i han ilan edildi, ancak bu seçim, Rus Çarlığı tarafından yok hükmünde sayılmıştır. Rus Çarlığı tarafından Yessim yerine, eski han Nurali'nin kardeşi olan Erali'nin hanlık makamına getirilmesi önerilmiştir. Bunun için Ruslar kendi adaylarını seçtirmek adına Ağustos 1791'de bölgeye Rus askerî birlikleri sevk edilerek seçim süreci baskı altına almıştır. Bu koşullar altında gerçekleşen han seçimi, halk arasında meşruiyet tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Sırım Datov, Rus yönetimi

¹²⁴ Suleymenov & Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii*, 118-119.

¹²⁵ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 200-201; *Materiali po İstorii Kazahskoy SSR (1785-1828 gg.)*, 23.

¹²⁶ Suleymenov & Basin, *Kazahstan v Sostave Rossii*, 119.

¹²⁷ Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane*, 280.

¹²⁸ Kasımbayev, *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv*, 165.

¹²⁹ K. K. Çatibekova, "Antikolonialnaya Borba Kazahov v XVIII v.," *Nauka i Novie Tehnologii* 3 (2012): 74.

¹³⁰ A. F. Ryazanov, *Sorok Let Borby za Natsionalnyy Nezavisimost Kazakskogo Naroda (1797-1838 g.)* (Kzıl-Orda: Zdaniye Obşestvo İzuçeniya Kazakstana, 1926), 6-7.

tarafından desteklenen yeni hanın meşruiyetine karşı kararlı bir mücadele başlattı. Sırım, bu dönemde daha önce savunduğu hanlık kurumunun tamamen ortadan kaldırılması fikrinden vazgeçmiş, bunun yerine han otoritesini sınırlandıracak bir danışma meclisi oluşturulması yönünde bir siyasal hedef belirlemişti.¹³¹

Sırım Datov, düzenli Rus birlikleriyle süregiden yıpratıcı mücadelenin zorluklarını açık biçimde görmekteydi. Bu nedenle isyanın coğrafi sınırlarını genişletmeye yönelik stratejiler geliştirmiştir. Orta Cüz'ün komşu bölgelerini ayaklanmaya dâhil etmeye çalıştıysa da inşa edilen bir dizi askerî tahkimat bu çabaları büyük ölçüde etkisiz hâle getirmiştir. 1791 yılı haziran ayında, ayaklanmaya katılan Kazak beylerinin katılımıyla düzenlemeyi planladığı kurultay da çeşitli nedenlerle gerçekleşemedi. 1792 yazında askerî çatışmalar, Küçük Cüz'ün tamamını etkisi altına alarak bölge genelinde yoğun bir karışıklık ortamı oluşturmuştur. Halk direnişleri, giderek örgütlü bir gerilla savaşı biçiminde gelişmiştir.¹³² 1793 baharında, Sırım'ın faaliyet alanını genişleterek "Rus sınırlarına yaklaşmayı" planladığına ilişkin istihbarat bilgileri Orenburg'a ulaşmıştır. Bu gelişmeler üzerine II. Katerina, daha önceki ihtiyatlı yaklaşımını terk ederek, huzursuzluk kaynağı olarak gördüğü Sırım'ın derhal yakalanması talimatını vermiştir.¹³³ Yerel Rus idaresi, ayaklanmaya katılım düzeyine bakmaksızın Kazak köylerini hedef olarak yaygın biçimde yağma ve cezalandırma faaliyetlerinde bulundu. Bu saldırıda yalnızca Rus askeri birlikleri değil, aynı zamanda Sırım Datov'a muhalif olan bazı yerel sultanlar da aktif biçimde rol almıştır. Bu süreçte mücadele, giderek organize karakterini yitirerek küçük ölçekli ve düzensiz çatışmalara dönüşmeye başladı.¹³⁴

1794 yılının yazında Han Eralı öldü ve Rus yönetimi yeni bir han atamakta uzun süre karar veremedi. Ancak iki yıl sonra, Küçük Cüz'ün önde gelen beylerinin katılımıyla Nurali Han'ın oğlu Sultan İşim (1795–1797) han olarak ilan edildi. Yeni han, derhal Rus yönetimine sadık bir hizmetkâr olarak kendini gösterdi ve Sırım Datov'a karşı birkaç askerî sefer düzenledi. 1795–1796 yıllarındaki büyük kuraklık sonrası, kurtuluş hareketinin yeni bir yükselişi 1796 sonbaharında başladı.¹³⁵ Sırım'ın destekçilerinin ardına yaşadığı başarısızlıklar, partide bir çözülme ve çöküş dönemini başlattı. Batır Sırım, bu çözülme sürecini yavaşlatmak ve taraftarlarının moralini yükseltmek amacıyla son derece radikal bir adım atarak hanı öldürme kararı almıştır. Ancak bu olay, aynı zamanda han İşim'in, Sırım'ın dostlarından biri olan Minbay'ı Rus yönetimine teslim etmesine karşılık bir intikam girişimi niteliği de taşımaktadır.¹³⁶

İşim Han, Sırım'ın muhtemel misillemesinden endişe duyarak aşiretleriyle birlikte Rus sınır karakollarına yakın bir bölgeye göç etmiş, yerleşim olarak Krasna ileri karakoluna yaklaşık beş verst (yaklaşık 5,3 km) uzaklıktaki bir alanı tercih etmiştir. Fakat 17 Nisan 1797 gecesi, şafak vakti, Sırım Datov askerleri hanın köyüne saldırarak İşim'i öldürdüler.¹³⁷ Bu saldırı, Sırım Datov'un taraftarları tarafından İşim Han'a yönelik olarak

¹³¹ Çatıbekova, "Antikolonialnaya Borba Kazahov," 74.

¹³² Çatıbekova, "Antikolonialnaya Borba Kazahov," 74.

¹³³ Vyatkin, *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane*, 138.

¹³⁴ Çatıbekova, "Antikolonialnaya Borba Kazahov," 74.

¹³⁵ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 206.

¹³⁶ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 110; Ryazanov, *Sorok Let*, 7.

¹³⁷ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 110.

düzenlenmiş siyasi bir suikast olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu olay, aynı zamanda, taraflar arasındaki mücadelenin daha da keskinleşmesini amaçlayan stratejik bir hamle niteliği taşımaktadır.¹³⁸ Sırım'ın hanlara yönelik saldırıları geleneksel Kazak yönetim anlayışına sahip bazı ileri gelen Kazak beyleri arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır. İsim Han'a ait obalar yağmalanmış, hayvan sürüleri götürülmüştür. Han ailesi panikle Ural Nehri'nin iç tarafına kaçmış ve Ural kasabasına sığınmıştır.¹³⁹ Bu dönemde, Orenburg eyaletinin valisi olarak yeniden atanan İgelstrom, Han İsim'in öldürüldüğü bilgisi kendisine ulaştığında, Ural Kazak Ordusu Atamanı Donskov'a şu yönde bir talimat vermiştir: Han ailesi ve tüm hane halkının, bu bölgede Ural Kazak Ordusu'nun himayesi altında buldukları dikkate alınarak, her bölgede gerekli güvenliğin sağlanması ve bu durumun, onlar için herhangi bir tehlike kalmayıp hayvanlarıyla birlikte yeniden bozkıra geçmek istediklerini bildirene kadar sürdürülmesi.¹⁴⁰

Han İsim'in, Sırım Datov'un destekçileri tarafından öldürülmesinin ardından, Baybakt, Alaçın, Berşev, Tanin, Nogay, Şerkes ve Issık boylarının beyleri yaklaşık 800 kişilik bir kuvvetle Sırım'a karşı harekete geçmiştir. Takip edildiğini fark eden Sırım, bazı destekçilerinin kendisini terk etmesi üzerine izini kaybettirmiş ve Karakul mevkiinden sınırın ötesine geçmiştir. Onu yakalamakla görevlendirilen Ataman Skvorkin komutasındaki Rus birliği Sultan Bökey'in de katılımıyla bölgeye gönderilmişse de, Sırım'ın nehir ötesine geçtiği bilgisi ve lojistik yetersizlikler nedeniyle operasyondan sonuç alınmadan geri dönmüştür.¹⁴¹

11 Haziran tarihli Molla Zait Bakiyev raporuna göre, Sırım ve yandaşları yaklaşık 300 kişilik bir grupla Jaksıbay Irmağı kıyısında toplanarak Kazak cüzlerine çağrıda bulunmuş, ortak bir kurultay düzenleyerek Ruslara karşı izlenecek politikayı belirlemeyi önermiştir. Ancak Han İsim'in ailesi ve Nurtaev kolundan bazı kişiler Sırım'a katılmak üzere yola çıkmalarına rağmen geri dönmüştür. Han İsim'in öldürülmesine karışanların ise genellikle Rus sınırına yakın bölgelerden geldiği gözlemlenmiştir. Sırım'ın mensubu olduğu Baybakt boyunun kendisine destek vermemesi, bu boyun önde gelenlerinin siyasi tercihini Sultan Karatay'dan yana kullandığına işaret etmektedir. 1797 yılına gelindiğinde Sırım'ın kendi boyu içindeki itibarı belirgin biçimde azalmıştır. 12 yıllık mücadelesinin başarısızlıkla sonuçlanması, özellikle İlek ve Ural nehirleri çevresindeki yazlak meralarının kaybına yol açarak halk desteğini zayıflatmıştır. Oysa 1785'te Han Nurali'ye karşı zafer kazandığında yalnızca halk desteğini değil, aynı zamanda halk meclislerini savunan İgelstrom'un da desteğini almıştı. Ancak 1797 itibarıyla Rus yönetimi, han atamaları yoluyla merkezi hanlık sistemini desteklemeye başlamış ve meclis temelli yapılara karşı tutum almıştır.¹⁴²

Kazak hanlık sisteminde yaşanan siyasi cinayetler, hanlık kurumunun meşruiyet krizini gözler önüne sermiştir. 1748'de Sultan Barak'ın Ebulhayr Han'ı öldürmesi halkta büyük yankı uyandırmış, fakat Barak destekçilerini kaybederek yalnızlaşmıştır. Benzer

¹³⁸ Çatıbekova, "Antikolonialnaya Borba Kazahov," 75.

¹³⁹ Vyatkin, *Batır Sırım*, 289.

¹⁴⁰ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 207; Ryazanov, *Sorok Let*, 5.

¹⁴¹ Ryazanov, *Sorok Let*, 6-7.

¹⁴² Ryazanov, *Sorok Let*, 7.

şekilde, Han İşim'in ölümü Batır Sırım'ı zor durumda bırakmış, Rusya'dan gelebilecek misilleme korkusu taraftarlarının dağılmasına yol açmıştır. Her iki lider de meşruiyetlerini yeniden kurma arayışına girmiştir. Barak, geleneksel biy mahkemesinden¹⁴³ beraat ederek itibarını kısmen geri kazanmıştır. Bu durum, biy mahkemelerinin siyasal meşruiyet inşasındaki rolünü ortaya koymaktadır. Sırım ise, İşim'in Orenburg Valisi İgelstrom'un emriyle öldürüldüğünü öne sürerek kamuoyundaki olumsuz algıyı tersine çevirmeye çalışmıştır. Bu gelişmelerin ardından Kazak Cüz ileri gelenleri yeni bir han seçme sürecine girmiş ve Sultan Karatay'ı aday göstermiştir. Karatay, gençliğinden itibaren kazandığı otoritesiyle, İşim Han sonrası dönemin öne çıkan lideri olmuştur.¹⁴⁴

Batır Sırım'a karşı mücadelesinde hanlık otoritesini koruyan Karatay, Sırım'ın hanlık konusunu tartışmak üzere kurultay toplama girişimlerine karşın, Orenburg Valiliği'ne iletilen çok sayıda dilekçe ile desteklenmiştir. Bu dilekçelerde Karatay'ın sadakati, yönetsel yetkinliği ve soylu kökeni vurgulanmıştır. Karatay, Çar Pavel'e bağlılık yemini ettiğini bildirerek hanlık görevine hazır olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁵ Sultan Karatay'ın hanlığını destekleyen dilekçeler yalnızca kardeşleri tarafından değil, Bayulu ve diğer boylara mensup pek çok sultan, bey ve biyler tarafından da sunulmuştur. Bu dilekçelerde Karatay'ın Nurtayev'de yeni bir hanlık merkezi kurarak yönetsel yetkinlik ve sadakat sergilediği belirtilmiştir. Karatay, asalet, akılcılık ve monarşik otoriteye bağlılığıyla övülmüş, halk yararına hizmetleri gerekçe gösterilerek hanlık için uygun bir aday olarak sunulmuştur. Dilekçelerin benzer ifadeler taşıması ve bazılarında Karatay'ın mührünün bulunması, bu sürecin doğrudan onun yönlendirmesiyle yürütüldüğünü göstermektedir.¹⁴⁶ Ancak bu organize çabalarına ve Karatay'ın "atalarının mirası" olarak gördüğü hanlık makamını talep etmesine rağmen, Karatay'ın hanlık talebi Rus makamlarca kabul edilmemiştir. Vali İgelstrom, Ebulhayır Han soyundan bir kişinin tekrar han olarak atanamayacağını belirterek, İşim Han'ın ölümünden sonra Karatay'ın han olarak atanmasına yönelik girişimleri engellemiştir. 6 Haziran 1797 tarihinde ise yeni bir han atanana kadar Küçük Cüz'ün yönetimini Hanlık Meclisi'ne devretmiş ve sultanlar arasından bir seçim yaparak Sultan Ayçuvak'ı Meclis başkanı olarak tayin etmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca, Cüz'ün önde gelen boylarını temsilen şu isimler meclis üyeliğine seçilmiştir: Alimuli boyu/Şekti kolundan Sarıçunay Bey, Dertkar kolundan Boranbey Biy, Bayulu boyundan Sultanbek Biy, Alacın boyundan Çançak Biy, Semirod/Tabin kolundan Küçükbiy Biy, Kerder boyundan Bitak Mirza, Kabal kolundan Kabal-Murain.¹⁴⁸

Hanlık Meclisi'nin kâtibi olarak Müftü Muhamedcan Hüseyinov atanmış, Meclis'in kuruluşu ve geçici olarak yürüttüğü yönetim hakkında halkı bilgilendirme yetkisi müftülere verilmiştir. Bu dönemde Meclis'in geçici merkezinin Hobda Irmağı kıyısı olarak

¹⁴³ Kazak toplumunun geleneksel hukuk sistemi içinde önemli bir yer tutan Biy Mahkemeleri, toplumsal düzenin sağlanmasında ve adaletin tesisinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bk. Orhan Doğan & Hadi Ava, "Geleneksel Kazak Toplumunda Biy Mahkemeleri (XVIII-XIX. Yüzyıllar)," *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/2 (2022): 761–775.

¹⁴⁴ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 110–111.

¹⁴⁵ Ryazanov, *Sorok Let*, 8–9.

¹⁴⁶ Ryazanov, *Sorok Let*, 9–10.

¹⁴⁷ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 199.

¹⁴⁸ Ryazanov, *Sorok Let*, 11.

belirlenmesine karar verilmiştir. Meclis, sosyoekonomik altyapı eksiklikleri nedeniyle gecikmeli olarak 8 Ağustos 1797 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir.¹⁴⁹ Yaklaşık 300 soylu Kazak beyi ve ileri geleni katılmış, meclis üyeleri yemin ederek görevlerine resmen başlamışlardır. Ancak erken dönem icraatlarında, hanlık ile sultanlık arasında idari yetki paylaşımı konusundaki belirsizlikler ile yerel desteğin yetersizliği, konseyin kurumsal etkinliğini ciddi biçimde sekteye uğratmıştır.¹⁵⁰

Hüseyinov'un raporuna göre, Hanlık Meclis kuruluş sürecinde ciddi maddi ve lojistik zorluklarla karşılaşmıştır. Çadır, ulaşım aracı ve altyapı eksikliği, özellikle göçebe yaşam tarzı nedeniyle, Meclis'in işlevselliğini başlangıçta büyük ölçüde kısıtlamıştır. Üyelerin, obalarından uzak olmaları sebebiyle temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamadıkları belirtilmiştir. Hanlık yetkisinin Meclis'in eline geçmesi, Batır Sırım Datov nezdinde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Çünkü bu gelişme, Sırım ve taraftarlarının hanlık makamı üzerindeki beklentileriyle örtüşmemektedir. Sırım destekçileri, Orenburg Valiliği nezdinde açık bir tavır sergileyemeyecek durumda olduklarından, yeni kurulan Hanlık Meclisi'ne karşı dolaylı, fakat sistemli bir direniş pozisyonuna geçmişlerdir. Bu direniş, ilerleyen dönemde hem siyasi gerilimlerin hem de toplumsal kutuplaşmaların derinleşmesine neden olmuştur.¹⁵¹

Bu dönemde öne çıkan iki önemli siyasi figür vardı; Batır Sırım ve Sultan Karatay. Bu iki isim, dönemin siyasal çatışmasının merkezinde yer alıyor, birbirine karşı pozisyonlarda duruyorlardı. Hanlık Meclisi başlangıçta oldukça etkisiz bir yapı olarak çalışıyordu. Meclis üyeleri sık sık toplanamıyor, toplandıklarında ise işlevsiz kalıyorlardı. İgelstrom'un yeniden Orenburg Genel Valiliğine atanması ve yönetimin Hanlık Meclisi'ne devredilmesi, Batır Sırım için siyasi iktidarı yeniden kazanma yönünde önemli bir fırsat oluşturmuştur. İlk adım olarak Sırım, Hanlık Meclisi'ne katılma kararı aldı ve bu doğrultuda 29 Ağustos 1797 tarihinde yaklaşık 1.000 kişilik destekçisiyle birlikte Meclis toplantısına katılmış ve burada halka hitaben yaptığı konuşmada Hanlık Meclisi'ne Bayulu boyunun temsilcisi olarak katıldığını belirtmiştir. Sırım'ın destekçileri, Sultan Karatay'ın han seçilmesi dolayısıyla memnuniyetsizliklerini dile getirdiler. Batır Sırım'ın bu girişim Konsey'de ciddi tartışmalara neden olmuştur.¹⁵² Müftü Hüseyinov'un 30 Ağustos tarihli raporuna göre, toplantıya katılan halkın büyük çoğunluğu söz konusu seçimin doğrudan halk iradesiyle gerçekleştirilmediğini vurgulamış ve hâlihazırda Rus yönetiminden resmi bir kararın henüz alınmadığını belirtmiştir. Öte yandan, hanlık makamına seçildiği ileri sürülen Karatay, beyaz çadırda oturmakta ve kendisini han olarak ilan etmektedir. Bu durum, halkın çeşitli kesimlerinde belirgin bir memnuniyetsizlik yaratmakta olup, Karatay'ı desteklemeye ikna etme çabaları ancak yoğun telkin ve girişimlerle mümkün olabilmektedir. Müftü Hüseyinov, halkı ikna etmek amacıyla, İgelstrom'un Karatay'ın han olarak seçilmesi meselesini yüksek makamlara iletliğini ve bu nedenle halkın, hanın kim olacağına ilişkin nihai karar için imparatorluk iradesini beklemesi gerektiğini ifade

¹⁴⁹ Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 111; Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 208.

¹⁵⁰ Ryazanov, *Sorok Let*, 11.

¹⁵¹ Ryazanov, *Sorok Let*, 11.

¹⁵² Ryazanov, "Batır Sırım Datov," 111.

etmiştir.¹⁵³ Ancak bu hanlık meclisi, Küçük Cüz'ü içinde bulunduğu siyasi çıkmazdan çıkarabilecek bir yetkinlik sergileyememiştir. Kısa bir süre sonra, Ebulhayr Han'ın oğullarından biri olan Sultan Ayçuvak, 31 Ekim 1797 tarihinde han olarak seçilmiş ve Ebulhayr soyunun itibarı yeniden canlanmıştır. Bu gelişme, Sırım'ın 14 yıl süren mücadelesinin bir yenilgiyle sonuçlandığı anlamına da geliyordu.¹⁵⁴

1798 baharında Ayçuvak Han, yeni han olarak seçildiğini bildirmek üzere bir elçilik heyetini Petersburg'a göndermiştir. Bu heyette, Ayçuvak'ın büyük oğlu Jantöre'nin yanı sıra, Nurali Han'ın oğulları Sultan Yesentay ve Orman gibi seçkin kişiler yer almıştır.¹⁵⁵ Dahası, Ayçuvak, "İmparatorluk Yüce Hâzretleri'ne sadakatle ve ısrarla, İşim Han'ın kanının yerde kalmaması için" yalvarmış ve Sırım'ın "ibretlik biçimde cezalandırılmasını" talep etmiştir.¹⁵⁶ Sırım, Ayçuvak Han'ın destekçileri ve Nurali Han'ın oğulları tarafından takip edilip, taraftarlarının büyük bir kısmını kaybettikten sonra Küçük Cüz topraklarını terk ederek Hive topraklarına çekilmek zorunda kalmıştır. Bu göç durumu Rus yönetimini memnun etmiştir. Sırım, 1802 yılında Hive Hanlığı'nın Urgenç kentinde vefat etmiştir.¹⁵⁷ Ancak ailesi Küçük Cüz içerisinde yaşamını sürdürmüş ve oğlu Jusup, boy içinde nüfuz sahibi bir konumda kalmaya devam etmiştir.¹⁵⁸

Sonuç

Sırım Datov'un 1783–1797 yılları arasında önderliğini yaptığı direniş hareketi, hem Rus Çarlığı'nın Kazak bozkırlarında giderek artan hâkimiyetine hem de bu hâkimiyetle uyumlu hareket eden hanlık elitlerine karşı yönelmiş olması bakımından, bölgedeki en önemli halk ayaklanmalarından biri olarak öne çıkmıştır. Yaklaşık olarak 14 yıl süren bu direniş, yalnızca askeri bir başkaldırı değil; aynı zamanda yerel halkın ekonomik baskılara, siyasal dışlanmaya ve geleneksel yönetim yapılarının aşındırılmasına karşı geliştirdiği örgütlü bir toplumsal hareketi temsil etmiştir.

Küçük Cüz Hanı Nurali'nin Rus yönetimi ile kurduğu yakın ilişkiler, halk arasında meşruiyet kaybına uğramasına neden olmuştur. Bu süreçte Sırım Datov, geleneksel Kazak siyasal kültüründeki biy ve batır rollerini bir araya getirerek, geniş göçebe toplulukların gözünde halkın sözcüsü ve koruyucusu konumuna yükselmiştir. İsyân, bu nedenle yalnızca dışsal bir otorite olan Rus Çarlığı'na değil, aynı zamanda içeride halktan kopuk ve merkezîyetçi bir niteliğe bürünen hanlık sistemine de yönelmiştir. Ancak Datov'un liderliği zaman içinde çeşitli tutarsızlıklarla eleştirilmiştir. Özellikle Orenburg Valiliği ile yürüttüğü geçici müzakereler ve Han Nurali'nin tahtan indirilmesine yönelik uzlaşma arayışı, dönemin koşulları içerisinde stratejik bir hamle olarak değerlendirilebileceği gibi bazı çevrelerce direnişin ilkeleriyle çeliştiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ayrıca Sultan Erali'nin esaretinin II. Katerina ve Orenburg Valisi'nin müdahalesiyle sona erdirilmesi ise Sırım Datov'un zaman zaman Petersburg yönetimi tarafından kendi siyasal çıkarları doğrultusunda yönlendirilen bir aktör olarak kullanıldığı yönündeki yorumları

¹⁵³ Ryazanov, *Sorok Let*, 12.

¹⁵⁴ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 209; *İstoriya Kazahstana (s drevneyşih vremen do naşih dney) v 4- h Tomah*, red. Abdilhan Prmanov (Almatı: Atamura, 2010), 233–234.

¹⁵⁵ AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1798 god, D. 1, L. 7ob.

¹⁵⁶ AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1798 god, D. 1. L. 43ob

¹⁵⁷ Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı*, 74.

¹⁵⁸ Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR*, 210; Kasımbayev, *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv*, 167.

güçlendirmiştir.

Rus Çarlığı, Kazak bozkırlarında sadece askerî yöntemlere başvurmamış; aynı zamanda hanlık kurumunu işlevsizleştirmeye ve bölgeyi idari olarak doğrudan entegre etmeye yönelik kapsamlı yapısal reformlara girişmiştir. Bu süreçte, Sırım Datov'un yer yer reformlara dolaylı biçimde entegre edilmesi ve Orenburg yetkilileriyle zaman zaman diyalog geliştirmesi, isyanın antikolonyal karakterinde belirli bir dönüşüm yarattığı yönünde değerlendirmelere neden olmuştur. Direnişin Rus yönetimi tarafından araçsallaştırılmaya çalışılması, hareketin siyasal hedefleriyle çelişen bir duruma işaret ederken, aynı zamanda direnişin sınırlarını da gözler önüne sermiştir.

Sırım Datov'un önderliğinde gelişen bu halk hareketi, Kazak bozkırlarında ilk kez bir toplumsal figür etrafında örgütlenerek dış tahakküme karşı uzun süreli ve yaygın bir direniş göstermiştir. Zira Sırım'ın liderliği, yalnızca askeri anlamda değil, toplumsal düzeyde meşruiyet kazanmış bir siyasal temsil biçimi olarak da dikkat çekmiştir. Bu hareket, Rus Çarlığı'nın sömürgeleştirme sürecini belirli ölçüde yavaşlatmış ve Kazak köylüleri arasında hükümet karşıtı eğilimlere karşı Rus idaresini daha temkinli olmaya sevk etmiştir.

Sonuç olarak, Sırım Datov İsyanı nihai anlamda başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da Kazak halkı için önemli bir direniş deneyimi olarak hafızalara kazınmıştır. Bu isyan, sadece Rus Çarlığı'nın artan tahakkümüne karşı bir başkaldırı değil aynı zamanda Kazak Türk toplumunun kendi siyasal iradesinin ve geleneksel yönetim biçimlerini koruma çabasının da simgesi olmuştur. Sırım Datov'un önderliği, halkın sömürgeci uygulamalara karşı örgütlenme potansiyelini ortaya koymuş, ilerleyen dönemdeki direniş hareketlerine ilham kaynağı olmuştur.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii (AVPRİ)

AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1792 god, D. 1, L. 1.

AVPRİ, F. 122, 1749 god, D. 5, L. 1–4.

AVPRİ, F. 122, 1750 god, D. 3, L. 10–14.

AVPRİ, F. 122, 1754 god, D. 4, L. 23–24.

AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 8, L. 16 ob-15 ob.

AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 8, L. 71 ob.

AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 1, L. 49.

AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1785 god, D. 8, L. 74.

AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1798 god, D. 1, L. 43ob.

AVPRİ, F. 122, Op. 122/3, 1798 god, D. 1, L. 7ob.

AVPRİ, F. 122, Op. 2, 1785-1787 god, D. 41-61, L. 39-41.

AVPRİ, F. Kirgiz-kaysatskie dela, 1785 god, D. 2, L. 2 ob.

AVPRİ, F. Kirgiz-kaysatskie dela, 1762-1775 god, D. 2, L. 2.

Gosudarstvenniy Arhiv Orenburgskoy Oblasti (GAOO)

GAOO, F. 5, Op. 1, D. 12, L. 1.

GAOO, F. 54, Op. 1, D. 14, L. 2.

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv (RGİA)

RGİA, F. 1291, Op. 81, D. 52a, L. 132.

Basılı Kaynaklar

İstoriya Kazahskoy SSR (s drevneyşih vremen do naših dney) v Pyati Tomah. Red. Akai Nusupbekovic Nusupbekov. Alma-Ata: İzdatelstvo “Nauka” KazSSR, 1977.

İstoriya Kazahskoy SSR. Red. M. O. Auezov i dr. Alma-Ata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, 1957.

İstoriya Kazahstana (s drevneyşih vremen do naših dney) v 4- h Tomah. Red. Abdilhan Prmanov. Almatı: Atamura, 2010.

İstoriya Kazahstana v russkih istoçnikah v XVI-XX vekov Jurnalı i slujebnie zapiski diplomata A. I. Tevkeleva po istorii i etnografii Kazahstana (1731–1759 gg.). Red. İmangali Nurgalievic Tasmagambetov, sost. İrina Viktorovna Yerofeyeva. Almatı: Dayk-Press, 2005.

İstoriya Kazahstana v Russkih İstoçnikah XVI–XX vekov Pervie İstoriko-etnografiçeskie Op.aniya Kazahskih Zemel Pervaya Polovina XIX veka. Sost. İrina Viktorovna Yerofeyeva & Bolat Tajibayulı Janaev. Almatı: Dayk-Press, 2007.

Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII vekah (Sbornik dokumentov i materialov). Sost. Fthu Bayan Nurlı Gayanoviç Kireev & Georgiy İvanoviç Semenyuk. Alma-Ata; İzdatelstvo Akademiya Nauk Kazahskoy SSR, 1961.

Materialı po İstorii Kazahskoy SSR (1785–1828 gg.). Red. Vladimir İvanoviç Lebedev. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, 1940.

Materialı po İstorii Politiçeskogo Stroya Kazahstana (so vremeni prisoedineniya Kazahstana k Rossii do Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskey revolyutsii). Sost. Margarita Genrihovna Maseviç. Alma-Ata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, 1960.

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

Artıkbayev, Jambıl O. *İstoriya Kazahstana.* Almatı: Kazak Universiteti, 2006.

Asfendiyarov, Sancar J. *İstoriya Kazahstana.* Almatı: Sanat, 1998.

- Ava, Hadi. "Orenburg Genel Valiliği İdaresinde Kazak Ordaları (1744-1881)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2022.
- Bodger, Alan. "The Kazakhs and The Pugachev Uprising in Russia 1773-1775." In *Papers on Inner Asia No. 11*. Edited by Yuri Bregel, 1-42. Indiana-Bloomington: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 1988.
- Çatıbekova K. K. "Antikolonialnaya Borba Kazahov v XVIII v." *Nauka i Novie Tehnologii* 3 (2012): 172-175.
- Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: TTK, 2014.
- Dobrosmislov, Aleksandr İ. *Turgayskaya Oblast İstoriceskiy Oçerk*. Orenburg: Tipografiya F. B. Saçkova, 1900.
- Doğan, Orhan & Hadi Ava. "Geleneksel Kazak Toplumunda Biy Mahkemeleri (XVIII-XIX. Yüzyıllar)." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/2 (2022): 761-775.
- Doğan, Orhan & Erdoğan, Aysel. *Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.
- Doğan, Orhan. "Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2004): 287-302.
- Doğan, Orhan. *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*. Ankara: TTK, 2021.
- Duğlat, Mirza Haydar. *Tarih-i Reşidi Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi*. Çev. Osman Karatay. İstanbul: Selenge Yayınları 2019.
- Erdoğan, Aysel. "Kazak Türklerinde İdari Yapı." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (2019): 592-612.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: TTK, 1995.
- Hekimoğlu, Vecihi. S. F. 18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri Rus İşgali ve Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.
- Kara, Fusun & Haykır, Yavuz. "Rus Kolonizasyonuna Karşı Kazak Mukavemeti." *Turkish Studies* 9/4 (2014): 619-629.
- Kara, Gülnar. "19. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Kazak Jüzlerinde Gerçekleştirdiği İdarî Reformlar ve Neticeleri." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/6 (2021), 373-384.
- Kasımbayev, Januzak. *Gosudarstvennie Deyateli Kazahskih Hanstv (XVIII v.)*. Almatı: Bilim, 1999.
- Khodarkovsky, Michael. *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı-Bir Sömürge İmparatorluğunun Oluşumu (1500-1800)*. Çev. M. Akif Koç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Kinayatulu, Zardıhan. *Kazak Memleketi Jane Coşı Han*. Astana: Elorda, 2004.
- Kraft, İvan İvanoviç. *Sbornik Uzakoneniı o Kirgizah Stepnih Oblastey*. Orenburg: Tipolitografiya P. N. Jarinova, 1898.
- Kurat, Akdest Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 2014.

- Lavrenteviç, Meyer Lev. *Materialı dlya geografii i statistiki Rossii sobrannie ofitserami generalnogo ştaba Kirgizskaya step Orenburgskogo vedomstva*. Sanktpeterburg: Tipografiya E. Veymara i F. Persona, 1865.
- Levşin, Aleksey İ. *Opisanie Kirgiz-kaysakskih ili, Kirgiz-kazaçih Ord i Stepey*. Sanktpeterburg: Tipografii Karla Krayya, 1832.
- Masanov, Nurbulat Edigeyeviç i dr. *İstoriya Kazahstana Narodı i Kulturu*. Almatı: Dayk Press, 2000.
- Mustafayev, E. M. E. & Şerbinin, V. G. *Russko-Turetskiy Slovar, Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual, 1996.
- Moidabayeva, Dâna. “Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme.” *Bilig* 21 (2002), 27–44.
- Morrison, Alexander. *The Russian Conquest of Central Asia a Study in İmperial Expansion 1814–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- Olcott, Martha Brill. *The Kazakhs*. California: Hoover Institution Stanford University Press, 1995.
- Poçekayev, Roman Yulianoviç. *Rossiyskiy faktor pravovogo razvitiya Sredney Azii: 1717–1917 Yuridiçeskie aspekti frontirnoy modernizatsii*. Moskva: İzdatelski Dom Vısşey Şkoli Ekonomiki, 2020.
- Ross, Danielle. *Tatar İmparatorluğu Kazan Tatarları ve Çarlık Rusyası'nın Oluşumu*. Çev. Kadri Mustafa Orağlı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Rumyantsev, P. P. “Sotsialnoe Stroenie Kirgizskago Haroda v Proşlom i Nastoyaşem.” V *Vaprosi Kolonizatsii*, red. G. F. Çirkina & N. A. Gabrilova, 79–137. S. Peterburgs: S. Peterburgskiy Knijnyy Magazin, 1909.
- Ryazanov A. F. *Sorok Let Borby za Natsionalnuyu Nezavisimost Kazakskogo Naroda (1797–1838 g.)*. Kzıl-Orda: Zdaniye Obşestvo İzuçeniya Kazakstana, 1926.
- Ryazanov A. F. *Sultan Karatay Nuraliyev (iz istorii narodnih volneniy)*. Sovetskiy Kazahstan 7-8 (1925).
- Ryazanov, A. “Batır Sırım Datov.” *Sovetskaya Kirgiziya Ejemesyacny Sovetsko-Ekonomiçeskiy Jurnal* 10/13 (1924): 94–112.
- Ryazanov, A. “Pugaçevskoe Vosstanie i Han Maloy Ordı Nuralı.” *Sovetskaya Kirgiziya Ejemesyacny Sovetsko-Ekonomiçeskiy Jurnal* 8-9/11-12 (1924): 151–155.
- Saray, Mehmet. *Kazak Türkleri Tarihi, “Kazakların Uyanışı.”* İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993.
- Saray, Mehmet. “Rusya'nın Asya'da Yayılması.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1979–1980): 279–302.
- Saray, Mehmet. *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: TTK, 2014.
- Sarsembayev, Marat Aldangoroviç. *Kazahskoe Hanstvo Kak Suverennoe Gosudarstvo Srednevekovoy Yepohi*. Astana: İnstitut Zakonodatelstva Respubliki Kazahstan, 2015.
- Semenov, Vladimir G. & Semenova, Vera P. *Gubernatori Orenburgskogo Kraya*. Orenburg: Orenburgskoe Knijnoe İzdatelstvo, 1999.

- Sergeyeviç, Nikolay. *Deyatelnost O. A. İgelstroma v Kontekste Kazahsko-rossiyskih Vzaimootnoşeniy (1780-e – 1790-e godi)*. Astana: İzdatelstvo Sariarka, 2012.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali. *Rusya Tarihi*. Ankara: Kanaat Kitabevi, 1939.
- Suleymenov B. S. & Basin V. Y. *Kazahstan v sostave Rossii v XVIII- naçale XX veka*. Alma- Ata: Izdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, 1981.
- Sunderland, Willard. *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*. New York: Cornell University Press, 2004.
- Terentev, Mihail Afrikanoviç. *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*. Sanktpeterburg: Tipografiya P. P. Merkulova 1875.
- Togısbayev B. & Sujinkova A. *Tarihi Tulgalar*. Almatı: Almatıkitap, 2006.
- Ünal, Fatih. *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- Valihanov, Ç. Cingisoviç. *Sobraniye Soçineniy v Pyati Tomah*. Sost. Bulat Eşmuhambetoviç Kumekov i dr. Alma-Ata: Glavnaya Redaktsiya Kazakskoy Sovetskoy Entsiklopedii, 1985.
- Vyatkin, M. "Jurnal Orenburgskogo Muftiya." *İstoriçeskiy Arhiv II*, redaktor B. D. Grekov, 117–220. Moskva- Leningrad: İstoriçeskiy Arhiv Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1939.
- Vyatkin, M. *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR (s drevneyşih vremen po 1870)*. Moskva: Ogiz Gospolitizdat, 1941.
- Vyatkin, M. P. *Batır Sırım: Osvoboditelnoe Dvijenie v Kazahstane v Kontse 18 v.* Moskva- Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1947.
- Yerofeyeva, İrina V. *Han Abulhair: Polkovodets, Pravitel, Politik*. Almatı. Dayk-Press, 2007.
- Yorulmaz, Osman. *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasî İlişkiler*. Ankara: TTK, 2013.
- Ziyayev, Hamid. *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*. Çev. Ayhan Çelikkbay. Ankara: TTK, 2007.

EKLER

Ek1: Fond 1291

